

Michał Wojnowski

Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.

Wstęp

Paradygmat (od łac. *paradigma* – ‘wzór, przykład’) to zbiór fundamentalnych założeń, pojęć i teorii stanowiących podstawy danej nauki, czyli system poglądów podzielanych przez naukowców oraz ram i zasad określających reguły, za których pomocą są badane obiekty, zjawiska i zagadnienia¹. Próby sformułowania paradygmatu lub paradygmatów podejmuje się także w badaniach nad współczesnymi wojnami i sposobami ich prowadzenia. W opinii zachodnich analityków taki paradygmat stanowi m.in. koncepcja wojny hybrydowej (ang. *hybrid war*) i hybrydowych metod walki (ang. *hybrid warfare*)², stworzone w Stanach Zjednoczonych na początku XXI w.³ Należy podkreślić, że definicje tych pojęć są niejasne i ciągle budzą spory wśród zachodnich ekspertów. Lektura ich opracowań wskazuje na to, że zakres desygnatów wojny hybrydowej nie ma charakteru stałego i ulega ciągłym zmianom. Na ogół pojęcia wojna hybrydowa i hybrydowe metody walki odnoszą się do działań polegających na wykorzystaniu środków militarnych i niemilitarnych zintegrowanych w operacji, która ma zaskoczyć nieprzyjaciela, a potem umożliwić przejście inicjatywy i osiągnięcie korzyści przez oddziaływanie psychologiczne. W tym celu wykorzystuje się na dużą skalę działania dyplomatyczne, informacyjne i radioelektroniczne. Prowadzi się także operacje w cyberprzestrzeni i jak najdłużej ukrywa działania wojskowe oraz wywiadowcze, co następuje w połączeniu z wywieraniem silnej presji ekonomicznej i politycznej⁴. Pojawienie się paradygmatu „hybrydowości” w bada-

¹ T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions: 50th Anniversary Edition*, Chicago 2012, s. 43–52; tenże, *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, Chicago 1970, s. 293–320; I. Hacking, *Paradigms*, w: *Kuhn's 'Structure of Scientific Revolutions' at Fifty: Reflections on Science Classic*, R.J. Richards, L. Daston (red.), Chicago 2016, s. 96–115.

² P.R. Mansoor, *Introduction: Hybrid Warfare in History*, w: *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Presents*, W. Murray, P.R. Mansoor (red.), Cambridge 2012, s. 1–18; M.A. Piotrowski, *Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2, s. 7–39; O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej w zachodnim dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 17, s. 26–40.

³ P.R. Mansoor, *Introduction: Hybrid Warfare in History*, w: *Hybrid Warfare...*, s. 1–18; M.A. Piotrowski, *Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2, s. 7–39; O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany podejścia...*, s. 26–40.

⁴ *Hybrid Warfare. Challenge and Response*, „The Military Balances” 2015, nr 115, s. 18–19. Por. F.G. Hoffman, *Conflicts in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Virginia 2007, s. 17–35.

niach nad wojnami i konfliktami stanowi reakcję na ograniczenia i słabości poprzednich podejść analitycznych dominujących w krajach NATO od początku lat 70. XX w. Chodzi m.in. o teorię działań asymetrycznych, wojnę czwartej generacji, wojnę nietrynitarną i koncepcję tzw. nowych wojen⁵. Obecnie cechy „hybrydowości” przypisuje się niemalże wszystkim wojnom i konfliktom, co potwierdza np. opublikowana 1 lipca 2015 r. *Narodowa strategia wojskowa Stanów Zjednoczonych Ameryki*. W tym dokumencie zawarto stwierdzenie, że istnieje sfera konfliktów, w której nakładają się na siebie przemoc państwowa i pozapaństwowa, a strony wykorzystują mieszane techniki, zdolności i zasoby do osiągnięcia swoich celów:

W takich hybrydowych konfliktach siły zbrojne mogą udawać siłę niepaństwową, jak to było w przypadku działań Rosji na Krymie, lub angażować brutalne organizacje ekstremistyczne oraz korzystać z ich zdolności obejmujących różnego rodzaju uzbrojenie, tak jak w przypadku ISIL w Iraku i Syrii. Konflikty hybrydowe mogą łączyć podmioty państwowe i niepaństwowe w działania na rzecz wspólnego celu z wykorzystaniem wielu rodzajów broni, jak ma to miejsce na wschodzie Ukrainy. Konflikty hybrydowe mają na celu stworzenie sytuacji niejednoznacznych, utrudnianie procesów decyzyjnych i spowalnianie koordynacji na rzecz skutecznej reakcji. Ze względu na powyższe zalety tej formy konfliktów z punktu widzenia agresora, można się spodziewać, że utrzyma się ona przez dłuższy czas (tłum. aut.)⁶.

Koncepcja wojny hybrydowej pełni funkcję uniwersalnego paradygmatu, który służy do opisywania sposobów prowadzenia wojen także przez te państwa i podmioty niepaństwowe, których sztuka wojenna opiera się na tradycjach odmiennych od wojskowości zachodniej⁷. Powyższą opinię potwierdza to, że paradygmat wojny hybrydowej znajduje zastosowanie w analizach dotyczących działań Rosji

Literatura dotycząca wojen hybrydowych (hybrydowych metod walki) jest bardzo bogata. Tutaj ograniczono się do wymienienia najważniejszych opracowań. Szczegółowe omówienie tej problematyki oraz wyczerpujące wskazówki bibliograficzne zawiera praca: *Terrorism. Commentary on Security Documents: t. 141. Hybrid Warfare and Gray Zone Threat*, D.C. Lovelace (red.), Oxford 2016.

⁵ A. Gruszczyk, *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, w: *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, W. Sokała, B. Zapala (red.), Warszawa 2011, s. 10; A. Kober, *Practical Soldiers: Israel's Military Thought and Its Formative Factors*, Leiden 2016, s. 25.

⁶ *The National Military Strategy of the United States of America*, Martin Dempsey, Chairman, Joint Chiefs of Staff, The Pentagon, Washington, D.C., June 2015, w: *Terrorism. Commentary on Security Documents: Volume 142. Security Strategies of the Second Obama Administration: 2015 Developments*, D.C. Lovelace (red.), Oxford 2016, s. 69–70.

⁷ W amerykańskiej literaturze przedmiotu mianem wojna hybrydowa określono m.in. I wojnę czeczeńską (trwała od 11 XII 1994 r. do 31 VIII 1996 r.), II wojnę czeczeńską (trwała od 11 X 1999 r. do 15 IV 2009 r.), a także kryzys izraelsko-libański, czyli konflikt między Izraelem a organizacją Hezbollah (trwający od 12 VII do 14 VIII 2006 r.). Zob. W.J. Nemeth, *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*, Monterey 2002; D. Dilegge, R.J. Bunker, A. Keshavarz, *Iranian and Hezbollah Hybrid Warfare Activities: A Small Wars Journal Anthology*, Bloomington 2016.

w południowo-wschodniej części Ukrainy. W przestrzeni informacyjnej krajów członkowskich NATO i Unii Europejskiej istnieje powszechna opinia, że w Federacji Rosyjskiej (dalej: FR) obowiązuje jakoby nowy model nowoczesnej wojny, który określa się mianem wojny nowej generacji lub wojny hybrydowej. Zachodni analitycy, posługując się paradygmatem „hybrydowości”, dążą do stworzenia rzekomo nowatorskiego, uniwersalnego modelu rosyjskich działań, który ograniczają do kilku operacji bazowych⁸. Analiza specyfiki działań prowadzonych przez Rosję na Ukrainie odbywa się bez uwzględnienia bogatego dorobku rosyjskiej nauki wojskowej, czemu towarzyszy lekceważenie kultury strategicznej tego państwa⁹. Dzieje się tak dlatego, że we współczesnych amerykańskich studiach strategicznych, których podejście poznawcze zostało oparte na metodologii empirycznej, nie przywiązuje się należytej wagi do systematycznej i krytycznej analizy historii sztuki wojennej. Tę niekorzystną dla rzetelności amerykańskich analiz tendencję zauważył już w 1991 r. pułkownik David M. Glantz, pełniący funkcję dyrektora Biura Studiów nad Armią Sowiecką w Fort Leavenworth w Kansas, który określił ją następująco:

W swojej naturze sowiecka nauka wojskowa różni się znacznie od tego, co w Stanach Zjednoczonych jest interpretowane jako nauka o wojskowości. W Stanach Zjednoczonych nie istnieje dobrze rozwinięta i usystematyzowana wiedza wojskowa ani proces analityczny, który można byłoby porównać z sowiecką nauką wojskową. W Stanach Zjednoczonych brakuje systematycznych i krytycznych studiów własnych

⁸ Ta tendencja znajduje odzwierciedlenie m.in. w następującej opinii: „Kurs Moskwy o charakterze neoimperialnym zapoczątkowało dojście do władzy Władimira Putina, polityka, który upadek Związku Radzieckiego uważa za największą geopolityczną katastrofę XX wieku. Wszystkie jego działania są więc ukierunkowane na odzyskanie hegemonii w regionie i podporządkowanie sobie państw będących niegdyś częściami składowymi ZSRR lub przynajmniej posiadanie w nich rozległych wpływów. W tym celu został stworzony projekt wojny nowej generacji, który łączy w sobie zaangażowanie o małej intensywności (często z ukrycia) z zaangażowaniem o dużej intensywności w charakterze supermocarstwa. Ta strategia została przetestowana w Czeczenii i Gruzji, następnie udoskonalona i ponownie zastosowana na Ukrainie, również w celu dopracowania. Rosyjska idea „wojny nowej generacji” opiera się na pięciu głównych elementach: dywersji politycznej, tworzeniu zaplecza, interwencji, odstraszeniu oraz manipulowaniu negocjacjami”, cyt. za: A. Antczak-Barzan, *Dynamika wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” 2016, nr 1, s. 46. Por. K. Wąsowski, *Istota i uniwersalność rosyjskiego modelu wojny hybrydowej wykorzystanego na Ukrainie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2, s. 39–57; J. Eichler, *War, Peace and International Security: From Sarajevo to Crimea*, London 2017, s. 174–176.

⁹ Takie podejście badawcze reprezentuje Anna Antczak-Barzan: „Niektórzy badacze uważają, że błędem jest nazywanie rosyjskiej wojny nowej generacji hybrydową, ponieważ nie należy definiować i wyjaśniać sposobu prowadzenia wojny przez Rosję z wykorzystaniem koncepcji zachodnich. Fakt, że jest to koncepcja zachodnia, jak większość teorii w naukach o bezpieczeństwie czy stosunkach międzynarodowych, nie powoduje jednak, iż błędem koncepcyjnym czy metodologicznym jest stosowanie jej do opisu zjawisk niezachodnich. Rosja co prawda używa innych narzędzi i kieruje się inną logiką, ale to nie oznacza, że nie może prowadzić wojny o charakterze hybrydowym”, cyt. za: A. Antczak-Barzan, *Dynamika wojny hybrydowej na Ukrainie...*, s. 46.

doświadczeń historycznych w sferze militarnej oraz sztuki wojennej innych narodów. Amerykańscy teoretycy wojskowi mają tendencję do rozważania istoty wojny poza wszelką inną działalnością ludzką (tłum. aut.)¹⁰.

Mając na uwadze zaniedbanie studiów sowietologicznych po zakończeniu zimnej wojny oraz stworzenie koncepcji wojen hybrydowych odwołującej się głównie do współczesnego środowiska bezpieczeństwa, należy uznać, że opinia D.M. Glantz pozostaje, niestety, nadal aktualna¹¹. Według autora niniejszego opracowania stosowanie tylko i wyłącznie zachodniego podejścia analitycznego, skoncentrowanego na aspektach „hybrydowości”, prowadzi do powstania niekompletnego obrazu działań prowadzonych przez podmioty charakteryzujące się kulturą strategiczną odmienną od zachodniej¹². Trzeba bowiem pamiętać, że sposób prowadzenia wojny należy do integralnych aspektów rozwoju każdego społeczeństwa i jest dla niego charakterystyczny, jak wszelkie inne cechy. W wojnie wyraża się kultura danego społeczeństwa, wojna bywa także determinantem kultury danej społeczności lub narodu¹³.

Dlatego też celem autora niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych paradygmatów badawczych, którymi posługują się rosyjscy analitycy wojskowi. Lektura opracowań ich autorstwa wskazuje na to, że charakter współczesnych wojen i konfliktów jest rozpatrywany w Rosji przez pryzmat co najmniej czterech paradygmatów: materializmu dialektycznego, teorii systemów, cybernetyki i paradygmatu geopolitycznego.

W ocenie autora opracowania przedstawienie tych paradygmatów jest konieczne do zrozumienia fundamentalnych różnic zachodzących pomiędzy rosyjskim a zachodnim podejściem analitycznym, co może być pomocne w określeniu sposobu postrzegania wojen, konfliktów i środowiska bezpieczeństwa przez rosyjskie elity decyzyjne i wojskowe. Na istnienie takich różnic wskazywał już w 1960 r. pułkownik radzieckiego wywiadu wojskowego GRU Oleg Pienkowskij, według którego interpretacja tych

¹⁰ Cyt. za: D.M. Glantz, *Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle*, New York 1991, s. 2.

¹¹ Szerzej na temat zaniedbania studiów sowietologicznych po zakończeniu zimnej wojny zob. D. Lieven, *Western Scholarship on the Rise and Fall of the Soviet Regime: The View from 1993*, „Journal of Contemporary History” 1994, nr 29, s. 195–227; P. Rutland, *Sovietology: Notes for a Post-Mortem*, „The National Interests” 1999, nr 31, s. 109–122; R. Sakwa, *Postcommunist Studies: Once Again through the Looking Glass (Darkly)?*, „Review of International Studies” 1999, nr 25, s. 709–719. Dopiero od niedawna rozpoczęto badania mające na celu określenie desygnatów „hybrydowości” w wojnach i konfliktach, które wybuchły w poprzednich stuleciach. Zob. *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents...* Autorzy próbują rozstrzygnąć, czy pojęcie wojna hybrydowa oznacza nową, nieznaną w historii jakość, czy też przeciwnie – zjawisko doskonale znane, ale opisywane innymi słowami. Zakładają, że historia wojskowości, skupiona na spektakularnych, regularnych działaniach wojennych, pomijała dotąd wojny hybrydowe i hybrydowe metody walki, które, mimo że były stosowane od początku dziejów ludzkości, to jednak stały się powszechne dopiero w XXI wieku.

¹² S.T. Lawson, *Nonlinear Science and Warfare: Chaos, Complexity and the U.S. Military in the Information Age*, London–New York 2014.

¹³ M. Wojnowski, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX–XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydział specjalny” 2015, s. 20–23.

samych danych dokonywana przez amerykańskich i brytyjskich wojskowych oraz ich sowieckich kolegów była diametralnie różna, ponieważ oficerowie radzieccy kierowali się marksistowsko-leninowską dialektyką, logiką i teorią poznania, a nie rozumowaniem dedukcyjnym¹⁴.

Ze względu na charakter i złożoność zagadnienia przedstawienie wszystkich paradygmatów wykorzystywanych w rosyjskich studiach nad wojskowością w jednym artykule jest niemożliwe¹⁵. Dlatego też w niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na omówieniu roli materializmu dialektycznego. Antycypując wyniki dalszych rozważań, należy podkreślić, że materializm dialektyczny, mimo że po dezintegracji ZSRR przestał pełnić funkcję oficjalnej ideologicznej nadbudowy nauki wojskowej, nadal stanowi filozoficzną, poznawczą i metodologiczną podstawę analizy wojen i konfliktów.

W oddanym do rąk Czytelnika artykule wykorzystano głównie publikacje przedstawicieli rosyjskich resortów siłowych – uwzględniono przede wszystkim prace autorów wywodzących się z naukowo-dydaktycznego zaplecza armii rosyjskiej. Dla problematyki poruszanej w niniejszym opracowaniu publikacje ich autorstwa mają znaczenie zasadnicze, ponieważ stanowią odzwierciedlenie rosyjskiej myśli wojskowej. Pojęcie myśli wojskowa (ros. *военная мысль*) oznacza bowiem w FR system poglądów (idei) panujących wśród funkcjonariuszy państwowych, personelu wojskowego (wojskowych uczonych, specjalistów ds. kompleksu wojskowo-przemysłowego itp.) oraz filozofów i politologów, które dotyczą najważniejszych dziedzin nauki wojskowej. Dorobek myśli wojskowej jest aktywnie wykorzystywany w pracach nad formułowaniem doktryn wojennych, programów szkoleń, ustaw i zaleceń, w tworzeniu nowych środków walki i przygotowywaniu tzw. zabezpieczenia działań wojennych¹⁶.

Struktura i zadania rosyjskiej nauki wojskowej

Podobnie jak w ZSRR, tak i we współczesnej Rosji nauka wojskowa (ros. *военная наука*) to system wiedzy o charakterze wojny i jej prawach, przygotowaniu sił zbrojnych i społeczeństwa do wojny oraz sposobach jej prowadzenia. Nauka wojskowa bada prawa wojny oraz walki zbrojnej. Te prawa odzwierciedlają zależność przebiegu i rezultatu wojny i walki zbrojnej od stosunku ekonomicznych, moralno-politycznych, naukowo-technicznych i militarnych potencjałów walczących stron¹⁷. Rosyjska nauka wojskowa stanowi usystematyzowany zbiór wiedzy, który tworzą następujące dziedziny:

¹⁴ J.D. Douglas, *Soviet Military Strategy in Europe*, New York 1980, s. 1–2.

¹⁵ Problematyka teorii systemów, cybernetyki i paradygmatu geopolitycznego zostanie omówiona w odrębnych opracowaniach.

¹⁶ С.Г. Бандурин, Е.К. Лукашев, Р.М. Португальский, *История военной мысли Отечества*, Москва 2005, s. 4. Por. R.D. Crane, *The Structure of Soviet Military Thought*, „Studies in Soviet Thought” 1967, nr 7, s. 28–34.

¹⁷ Por. С.Ф. Ахромеев, *Военный энциклопедический словарь*, Москва 1986, s. 135–136; А.М. Плехов, *Словарь военных терминов*, Москва 1988, s. 50; В.Н. Чернавин, *Военно-морской словарь*, Москва 1990, s. 81; А.П. Горкин, *Военный энциклопедический словарь*, t. 1, Москва 2001, s. 296–300; А.Э. Сердюков, *Военный энциклопедический словарь*, Москва 2007, s. 135.

1. Teoria ogólna (ros. *общая теория*) – dotyczy logicznych i metodologicznych podstaw nauki wojskowej, jej przedmiotu, struktury, zadań oraz wewnętrznych i zewnętrznych zależności pomiędzy dziedzinami wchodzącymi w jej skład. Teoria ogólna zajmuje się także określaniem paradygmatów badania praw wojny i walki zbrojnej, organizacji sił zbrojnych oraz innych zjawisk i procesów. Do najważniejszych zadań realizowanych w ramach tej dziedziny należy opracowywanie nowych koncepcji niekonwencjonalnych konfliktów i wojen, form i sposobów walki informacyjnej, tworzenie teoretycznych podstaw taktycznego i technicznego użycia broni na nowych zasadach fizycznych (tzw. broni perspektywicznej generacji) oraz projektowanie i tworzenie zautomatyzowanych systemów kierowania wojskami (siłami). Ważny problem badawczy stanowi także zwiększanie efektywności procesu kształcenia i szkolenia personelu wojskowego w związku z kompleksową informatyzacją zaplecza dydaktycznego oraz rozwojem nowych dziedzin nauki wojskowej, np. systemologii wojskowej i futurologii.
2. Teoria sztuki wojennej (ros. *теория военного искусства*) – to dziedzina nauki wojskowej, która łączy w sobie teorię strategii, sztuki operacyjnej i taktyki. W ramach teorii sztuki wojennej bada się militarno-techniczny i społeczno-polityczny charakter wojny, czyli podstawy jej planowania, przygotowania i prowadzenia na szczeblu strategicznym, operacyjnym i taktycznym. Jednym z najważniejszych zadań współczesnej rosyjskiej teorii sztuki wojennej jest opracowanie zasad interakcji rodzajów wojsk operujących na wszystkich teatrach działań wojennych, włączając w to przestrzeń kosmiczną, powietrzną oraz informacyjną.
3. Teoria organizacji sił zbrojnych (ros. *теория строительства Военных Сил*) – zajmuje się problematyką utrzymywania wojsk (sił) w gotowości bojowej oraz ich wspierania w celu wypełniania zadań bojowych. Studia prowadzone w ramach tej dziedziny dotyczą także projektów tworzenia i doskonalenia optymalnej struktury organizacyjnej umożliwiającej armii skuteczne realizowanie zadań bojowych na poziomie strategicznym, operacyjnym i taktycznym. Specjaliści od teorii organizacji sił zbrojnych zajmują się również przygotowaniem rekomendacji dotyczących przebiegu i specyfiki służby wojskowej oraz dyslokacji poszczególnych jednostek w czasie pokoju i wojny.
4. Teoria nauczania w zakresie wojskowości i wychowania wojskowego (ros. *теория воинского обучения и воспитания*) – określa badania nad formami i metodami operacyjnego oraz bojowego przygotowania żołnierzy i oficerów podczas kształcenia wojskowego i pełnienia służby. W ramach tej dziedziny są prowadzone także studia nad psychologią wojskową, czyli formowaniem u oficerów i żołnierzy wysokich walorów moralnych, przy jednoczesnym podnoszeniu poziomu ich dyscypliny.
5. Teoria uzbrojenia (ros. *теория вооружения*) – zajmuje się naukowym i analitycznym zabezpieczaniem i uzasadnianiem prowadzenia jednolitej polityki militarno-technicznej w siłach zbrojnych FR.
6. Teoria ekonomii wojennej i zaplecza sił zbrojnych (ros. *теория военной экономики и тыла ВС*) – bada sposoby gromadzenia i wykorzystania środków oraz dóbr materialnych niezbędnych dla zagwarantowania funkcjonalności sił zbrojnych

i prowadzenia ewentualnej wojny w przyszłości. W ramach tej dziedziny są prowadzone także badania nad militarnymi aspektami funkcjonowania kraju w czasie wojny oraz sposobami zwiększenia odporności społecznego i ekonomicznego potencjału państwa w przypadku agresji militarnej.

7. Teoria typów i rodzajów sił zbrojnych (ros. *теория видов и родов ВС*) – bada podstawy ich przygotowania, użycia i wykorzystania w czasie wojny i pokoju.

8. Historia wojskowości (ros. *военная история*) – w ramach przedmiotu „nauka wojskowa” – dotyczy historii wojen, myśli wojskowej, sztuki wojennej i innych dziedzin wojskowości¹⁸.

Według rosyjskich ekspertów nauka wojskowa wyraża określony poziom teoretycznych poglądów i jest ściśle związana z naukami społecznymi, przyrodniczymi i ścisłymi. Jak podkreśla generał Mahmut Gariejew, prezes Wojskowej Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR, badanie tak złożonego zjawiska społeczno-politycznego, jakim jest wojna, wymaga połączenia wielu nauk¹⁹. Takie interdyscyplinarne podejście umożliwia wyodrębnienie z obszaru różnych nauk tych dziedzin, które są przydatne armii. W przypadku nauk społecznych ważne znaczenie dla sił zbrojnych mają np. takie dyscypliny naukowe, jak teoria prawa wojennego, psychologia wojskowa i pedagogika wojskowa. Z kolei w obszarze nauk przyrodniczych dyscyplinami wykorzystywanymi przez wojsko są: geografia wojskowa, kartografia wojskowa, geodezja wojskowa, hydrometeorologia wojskowa i medycyna wojskowa. Natomiast w ramach nauk ścisłych na potrzeby armii prowadzi się badania np. w takich dziedzinach, jak radioelektronika, cybernetyka i balistyka²⁰.

Kategorie, prawa i prawidłowości materializmu dialektycznego a teoria sztuki wojennej

Jednym ze skutków dezintegracji ZSRR był głęboki podział w środowisku rosyjskich wojskowych. Część z nich pozostała wierna sowieckiej doktrynie militarnej – dopuszczała tylko minimalną modernizację jej tradycyjnych założeń. Inni zaś stali się zwolennikami nowych poglądów i popierali działania zmierzające do gruntownego zreformowania rosyjskich sił zbrojnych. Przedstawiciele tych dwóch nurtów określili najważniejsze problemy nauki wojskowej we współczesnej Rosji²¹.

¹⁸ В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 2. Военная наука*, Москва 2016, s. 38–43. Рог. Б.Ф. Сингаевский, *Что же такое военная наука?*, „Военная мысль” 1993, nr 9, s. 29–32; С.А. Богданов, *О структуре и содержании военной науки на современном этапе развития военной мысли*, „Военная мысль” 2004, nr 5, s. 29–39; А.А. Озеров, *Дисциплинарная (предметная) структура военной науки*, w: *История и философия военной науки*, Б.И. Каверин, С.А. Тюшкевич (red.), Москва 2007, s. 212–232; Е.Н. Карлова, *Военная наука как социальный институт (структура, функции особенности)*, w: *Военная наука в России и за рубежом. Вторая всероссийская межведомственная научная конференция (Москва, 20 ноября 2013 г.)*, И.Е. Сойкин, В.А. Аватков (red.), Москва 2014, s. 106–112.

¹⁹ М.А. Гареев, *Сражения на военно-историческом фронте*, Москва 2008, s. 87–88.

²⁰ В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 2...*, s. 41.

²¹ В.Н. Коньшев, А.А. Сергунин, *Дискуссии о войнах будущего в российском экспертно-*

Począwszy od lat 90. XX w. przedmiotem debaty w środowiskach naukowych i eksperckich stała się m.in. problematyka filozoficznej, ideologicznej, metodologicznej i poznawczej podstawy (paradygmatu) nauki wojskowej²². Lektura publikacji autorstwa rosyjskich ekspertów wskazuje na to, że pomimo znacznego postępu w nauce i technice, analiza sztuki wojennej we współczesnej Rosji nadal opiera się na tradycji i dorobku radzieckiej nauki wojskowej. Ta opinia dotyczy przede wszystkim materializmu dialektycznego – światopoglądowej, poznawczej, metodologicznej i ideologicznej podstawy marksistowsko-leninowskiej nauki o wojnie i armii (ros. *марксистско-ленинское учение о войне и армии*)²³. Warto podkreślić, że mimo upadku komunizmu, materializm dialektyczny nadal cieszy się uznaniem wśród znacznej części dowódców, uczonych i analityków w Rosji. Co więcej, jest on popularny także w Chińskiej Republice Ludowej, gdzie nosi nazwę „dialektyka wojskowa”²⁴. Według rosyjskich ekspertów, aby nauka wojskowa mogła się rozwijać i prawidłowo wypełniać funkcję prognostyczną, a tym samym wyprzedzać postęp naukowy i techniczny, jej podstawa filozoficzna i metodologiczna musi się opierać na materializmie dialektycznym. Rosyjscy analitycy wojskowi, odwołując się do dzieł radzieckich strategów, podkreślają, że dialektyka, powszechnie stosowana w ZSRR, nie może zostać usunięta z procesu strategicznego myślenia, ponieważ stanowi jego istotę²⁵. Dla przykładu warto przytoczyć opinię, której autorem jest generał major Wasilij Kopytko. Zajmował on m.in. stanowisko głównego specjalisty, a następnie profesora, w Katedrze Sztuki Operacyjnej w Centrum Naukowo-Badawczym Akademii Wojskowej Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Charakteryzując problematykę współczesnej rosyjskiej nauki wojskowej, stwierdził on, że badanie różnorodnych sposobów przygotowania i wykorzystania armii w walce zbrojnej nie jest możliwe bez posiadania głębokiej wiedzy o społeczno-ekonomicznych i militarno-politycznych aspektach wojny, a także o jej prawach i prawidłowościach, które

-аналитическом сообществе: мифы и реальность», „Проблемы национальной стратегии” 2013, nr 4, s. 100–114.

²² Рог. Ю.Н. Голубев, В.Н. Каргин, *О необходимости новой парадигмы военно-научных исследований*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 71–80; И.С. Даниленко, *От прикладной военной науки – к системной науке о войне*, „Военная мысль” 2008, nr 10, s. 23–32; Г.П. Отыцкий, *Философия войны структура, задачи и функции*, „Военная мысль” 2010, nr 3, s. 72–78; С.А. Тюшкевич, В.В. Круглов, *Военная наука: размышления о её содержании и развитии*, „Военная мысль” 2010, nr 10, s. 63–68; М.А. Гареев, *В интересах обороноспособности страны*, „Вестник Академии военных наук” 2015, nr 1, s. 4–10.

²³ С.А. Тюшкевич, Н.Я. Сушко, Я.С. Дзюба, *Марксизм-ленинизм о войне и армии*, Москва 1968, s. 346–349, 352; Д.А. Волгогонов, *Марксистско-ленинское учение о войне и армии*, Москва 1984, s. 12–13.

²⁴ В. Ерыкалин, *Военная наука Китая (2016)*, „Зарубежное военное обозрение” 2016, nr 1, s. 15; Г.П. Отыцкий, *Философия войны: проблемы конституирования*, „Военная мысль” 2009, nr 10, s. 57; В.В. Бабич, *О военной науке и войне*, „Военная мысль” 2009, nr 12, s. 61–62.

²⁵ Zob. И.Н. Воробьев, В.А. Киселев, *Военная наука на современном этапе*, „Военная мысль” 2008, nr 7, s. 27. Twierdzenie, że dialektyka stanowi podstawę myślenia strategicznego, autorzy artykułu zaczerpnęli z dzieła radzieckiego teoretyka sztuki wojennej Aleksandra Swieczina. Zob. А. Свечин, *Стратегия*, Москва 1927, s. 246.

zostały opisane przez materializm dialektyczny²⁶. Materializm dialektyczny stanowi ponadto metodologiczną podstawę tzw. teorii wojenno-politycznej (ros. *военно-политическая теория*), czyli systemu idei, poglądów, wyobrażeń i koncepcji odzwierciedlających w świadomości elit decyzyjnych i społeczeństwa wzajemną relację polityki, wojny i pokoju, sposoby organizacji armii itp. Istotną rolę w formułowaniu teorii wojenno-politycznej odgrywa m.in. militarno-polityczna analiza globalnego i regionalnego środowiska bezpieczeństwa, konfliktów i wojen. W Rosji teoria wojenno-polityczna ma ogromne znaczenie, ponieważ stanowi naukową podstawę polityki obronnej państwa²⁷.

Według rosyjskich ekspertów podstawowym zadaniem nauki wojskowej jest poznanie wojny przez opisanie i wyjaśnienie obiektywnych praw odzwierciedlających jej charakter jakościowy i ilościowy, a także predykcja specyfiki i przebiegu przyszłych wojen²⁸. Predykcja lub przewidywanie (ros. *предвидение*) to skomplikowany proces analityczny, którego celem jest rozpoznanie przyszłych zjawisk i procesów determinujących militarno-techniczne i społeczno-polityczne kierunki dalszego rozwoju sztuki wojennej różnych państw lub bloków militarno-politycznych. Ten proces obejmuje takie obszary badawcze, jak specyfika i charakter przyszłych wojen, sytuacja militarna i polityczna w poszczególnych regionach świata oraz nowe środki i sposoby walki zbrojnej. Według rosyjskich wojskowych predykcja może mieć charakter empiryczny, czyli opierający się na zdrowym rozsądku, doświadczeniu i intuicji, oraz naukowy, tzn. opierający się na poznaniu obiektywnych praw wojny i walki zbrojnej. W związku z tym podejście empiryczne, które charakteryzuje zachodnie podejście analityczne, nie jest uważane przez rosyjskich ekspertów za naukowe. Według nich predykcja polega na tworzeniu modelu przyszłego konfliktu i algorytmu działań potencjalnego przeciwnika. Znając sposób postępowania nieprzyjaciela, można mu narzucić niekorzystny dla niego sposób działania, co pozwala zwiększyć skuteczność czynnika zaskoczenia. Ułatwia to zrealizowanie zamierzonych celów strategicznych, operacyjnych i taktycznych. Obraz przewidywanej reakcji przeciwnika jest tworzony za pomocą ogólnych metod charakteryzujących różne dziedziny wiedzy oraz tzw. metod specjalnych, stosowanych w nauce wojskowej. Należą do nich: ekstrapolacja²⁹, modelowanie, ocena ekspercka, planowanie sieciowe, a także gry wojenne na poziomie sztabów i manewry wojskowe. Trafne przeprowadzenie procesu predykcji umożliwi uzyskanie przewagi intelektualno-informacyjnej nad nieprzyjacielem³⁰.

²⁶ В.К. Копытко, *О некоторых проблемах отечественной военной науки*, „Военная мысль” 2013, nr 9, s. 17.

²⁷ И.В. Бернацких, *Военно-политический анализ общественных явлений и его особенности*, „Вестник Академии военных наук” 2016, nr 1, s. 32.

²⁸ И.Н. Воробьев, В.А. Киселев, *История и философия военной науки*, „Военная мысль” 2007, nr 2, s. 68.

²⁹ Ekstrapolacja – przewidywanie przebiegu jakiegoś zjawiska w warunkach nieznanymi na podstawie znajomości analogicznego zjawiska w warunkach znanych.

³⁰ Zob. Ю.В. Чуев, Ю.Б. Михайлов, *Прогнозирование в военном деле*, Москва 1975;

Rosyjscy wojskowi zakładają, że wiedza o prawach wojny opiera się na materializmie dialektycznym i metodzie dialektycznej³¹. Jak już powiedziano, materializm dialektyczny to filozoficzna i teoretyczna podstawa marksizmu-leninizmu, nauka badająca obiektywne prawa każdego rozwoju materii tworzącej obiektywną rzeczywistość, tj. prawidłowości, które w ten sam sposób opisują procesy przyrodnicze, społeczne i świadomościowe³². W materializmie dialektycznym pojęcie obiektywny oznacza „niezależny od świadomości, jaźni, woli, uczuć, wrażeń, działań i wpływu człowieka”³³. W najogólniejszym sformułowaniu prawo jest określonym, koniecznym stosunkiem między rzeczami, zjawiskami czy procesami, wpływającym z ich natury wewnętrznej, z ich istoty. Pojęcie prawo jest jedną z kategorii poznania przez człowieka jedności, związku i wzajemnej zależności zjawisk zachodzących w świecie materialnym, czyli obiektywnym³⁴. Metodą dialektyczną natomiast nazywamy zespół dyrektyw postępowania badawczego w celu uzyskania adekwatnej wiedzy o świecie i ogólnych dyrektyw przekształcania świata opartych na znajomości ogólnych prawidłowości jego rozwoju, na traktowaniu świata jako zespołu procesów, a nie zbioru rzeczy niezmiennych³⁵. Każda nauka posługuje się kategoriami, czyli pewnym

Ю.С. Солнышков, *Предвидение в военном деле*, w: *Военная энциклопедия*, t. 3: Огарков–Прогресс, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, s. 576; В.Д. Рябчук, *Проблемы военной науки и военного прогнозирования в условиях интеллектуально-информационного противоборства*, „Военная мысль” 2008, nr 5, s. 67–76; В.Д. Рябчук, В.И. Ничипор, *О роли и месте прогнозирования и предвидения в системе планирования операции и общевойскового боя*, „Военная мысль” 2007, nr 10, s. 61–67. Por. А.И. Подберезкин, В.Г. Соколенко, С.Р. Цырендоржиев, *Современная международная обстановка: цивилизации, идеологии, элиты*, Москва 2015, s. 23–156; М.В. Александров, *К вопросу о возможности создания математической модели прогнозирования военно-политической и стратегической ситуации вокруг РФ*, w: *Некоторые аспекты анализа военно-политической обстановки: монография*, А.И. Подберезкин, К.П. Боришполец (red.), Москва 2014, s. 25–50.

³¹ Zob. pr. А.И. Владимиров, *Дialeктика и общая теория войны*, „Военно-промышленный курьер” 2010, nr 2, s. 5.

³² А.Д. Макаров, С.И. Попов, Л.В. Славнов, *Дialeктический материализм*, Москва 1973, s. 19–24; А.С. Миловидов, *Дialeктический материализм*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 3: *Гражданская война в США – Йокота*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1977, s. 173–176.

³³ Ф.В. Константинов, В.Г. Марахов, *Материалистическая диалектика*, t. 4: *Диалектика общественного развития*, Москва 1984, s. 127–138; А.М. Израилевский, *Специфика теоретического уровня современного общественнознания и принцип объективности (философско-методологический анализ)*, w: *Проблемы объективности в социальном познании*, А.Я. Райбекас (red.), Красноярск 1988, s. 18–32. Należy podkreślić, że ta wykładnia pojęcia obiektywizm różni się diametralnie od jego interpretacji w idealistycznych kierunkach filozoficznych, gdzie terminu obiektywny używa się często w znaczeniu wyrosłym z tradycji kantowskiej: „(...) powszechnie ważny dla ducha, intelektu ludzkiego”. W języku potocznym mamy natomiast do czynienia z utożsamianiem znaczenia przymiotnika „obiektywny” z przymiotnikami „bezsronny”, „prawdomówny”, a nawet „sprawiedliwy”, i nadawaniem mu silnego odcienia emocjonalnego i wartościującego. Zob. J. Ładosz, *Materializm dialektyczny*, Warszawa 1973, s. 33.

³⁴ А.Д. Макаров, С.И. Попов, Е.Н. Чесноков, *Дialeктический материализм*, Москва 1960, s. 153–160; В.С. Соколов, *Закон как категория марксистской диалектики*, w: *Вопросы диалектического материализма. Элементы диалектики*, Москва 1960, s. 3–30.

³⁵ А.П. Шептулин, *Дialeктический метод познания*, Москва 1983, s. 44 i in. Por. М.М. Розенталь, *Марксистский диалектический метод*, Москва 1952, s. 40–43.

zasobem pojęć dla niej specyficznych, za których pomocą formułuje prawa swojej dziedziny. Także dialektyka ma swoje kategorie, dzięki którym wyraża właściwości wszelkich procesów oraz formułuje swoje prawa mające charakter ogólny, szczególny i jednostkowy³⁶. Oto kilkanaście przykładowych kategorii tego typu: przemiana, rozwój, ruch, proces, ilość, jakość, możliwość, konieczność, przypadek, przeciwieństwo, sprzeczność, treść, forma, struktura, funkcja, zjawisko, istota, względność, absolutność itp.³⁷ Za pomocą tych kategorii formułuje się najpierw prawa ogólne, które są następujące:

- prawo powszechności rozwoju,
- prawo jedności i walki przeciwieństw,
- prawo wzajemnej zależności przemian jakościowych oraz ilościowych,
- prawo zaprzeczenia zaprzeczenia (negacji negacji)³⁸.

Teoretycy materializmu dialektycznego podkreślają, że wymienione prawa to tylko najważniejsze, istotne, podstawowe prawa dialektyki, która jednak na nich się nie kończy. Ogólne prawa dialektyki są formułowane w wyniku porównania ze sobą procesów możliwie różnorodnych dziedzin i ustalenia ich cech wspólnych. Ze względu na swój uniwersalny zakres dialektyka opiera się w badaniach na wynikach uzyskanych już przez inne nauki, a nie na samodzielnym badaniu konkretnych przemian rzeczywistości³⁹. Co więcej, prawa dialektyki, które są ogólnymi prawami rozwoju różnych zjawisk i procesów, przejawiają się w nich w różny sposób, w zależności od specyficznego charakteru każdego z nich, co dotyczy także sztuki wojennej⁴⁰.

Prawa ogólne

Według rosyjskich wojskowych ogólne, szczególne i jednostkowe prawa dialektyki określają przede wszystkim:

- naturę konfliktu jako podstawowej siły napędowej historii ludzkości,
- percepcję wojny jako zjawiska i fenomenu ludzkiej egzystencji,
- wzajemne stosunki państw i społeczeństw w paradygmacie wojny i pokoju,
- środki i sposoby prowadzenia wojen⁴¹.

³⁶ H. Dahm, *Soviet Philosophy's Conception of „Basic Laws”, „Order” and „Principles”, „Studies in Soviet Thought”* 1961, nr 1, s. 52–63.

³⁷ G. Planty-Bonjour, *The Categories of Dialectical Materialism: Contemporary Soviet Ontology*, Dordrecht 1967, s. 12–23, 39–77; F. Rapp, *Gesetz und Determination in der Sowjetphilosophie: Zur Gesetzeskonzeption des dialektischen Materialismus unter besonderer Berücksichtigung der Diskussion über dynamische und statistische Gesetzmäßigkeit in der zeitgenössischen Sowjetphilosophie*, Dordrecht 1968, s. 3–37.

³⁸ А.П. Шептулин, *Марксистско-ленинская диалектика. Книга I. Материалистическая диалектика как научная система*, Москва 1983, s. 31–47, 70–279; Ф.В. Константинов, В.Г. Марахов, *Материалистическая диалектика*, t. 2: *Субъективная диалектика*, Москва 1982, s. 70–101; *Podstawy filozofii marksistowskiej*, F.W. Konstantinow (red.), Warszawa 1964, s. 192–193.

³⁹ J. Ładosz, *Materializm dialektyczny...*, s. 93.

⁴⁰ *Podstawy filozofii marksistowskiej...*, s. 195.

⁴¹ А.И. Владимиров, *Основы общей теории войны. Часть I: Основы теории войны*,

Materializm dialektyczny zakłada, że fundamentalnym prawem dialektyki, z którego wynikają pozostałe, jest prawo powszechności rozwoju. Mówi ono, że wszystkie zjawiska, rzeczy i procesy istniejące w świecie podlegają przemianom i rozwojowi, co oznacza, że w żadnej dziedzinie nie ma rzeczy ani zjawisk niezmiennych, wiecznych, jednakowych, w sposób doskonały od innych izolowanych⁴². To prawo odnosi się także do sztuki wojennej, która jest postrzegana jako nieustanny proces rozwoju, doskonalenia środków i sposobów walki, metod organizacji sił zbrojnych itd.⁴³ Natomiast źródło tego rozwoju, jego wewnętrzny impuls, siłę napędową, która generuje postęp, określa prawo jedności i walki przeciwieństw. To prawo z kolei zakłada, że we wszystkich zjawiskach, przedmiotach, procesach istnieją przeciwieństwa i sprzeczności, których wzajemne oddziaływanie sprawia, że świat znajduje się w nieustannym ruchu i się rozwija. Każde zjawisko, przedmiot czy proces ma swoje specyficzne sprzeczności wewnętrzne określające ich istnienie, charakter i prawidłowości rozwoju. Zespolenie, połączenie, czyli jedność przeciwieństw warunkująca swoistość konkretnego zjawiska, przedmiotu czy procesu, jest przemijające i względne, tak jak samo zjawisko, przedmiot czy proces. Walka przeciwieństw, tj. wzajemne oddziaływanie przeciwieństw skierowane ku ich rozwiązaniu, jest natomiast absolutne i wieczne. Trwa przez cały czas istnienia danego zjawiska, przedmiotu czy procesu, a gdy dojdzie do ich unicestwienia – zmienia jedynie swój charakter. Rozwój polega zatem na nieustannym rozwiązywaniu się jednych sprzeczności i wyłanianiu się w wyniku tego nowych⁴⁴. To prawo znajduje również zastosowanie w nauce wojskowej i warunkuje holistyczną naturę wojny, która w ujęciu rosyjskich wojskowych stanowi zjawisko społeczno-polityczne i militarno-techniczne – najostrejszą formę rozwiązywania ekonomicznych, ideologicznych, społeczno-politycznych, narodowych, religijnych, terytorialnych i innych przeciwieństw zachodzących pomiędzy państwami, narodami, blokami polityczno-militarnymi, klasami, grupami społecznymi oraz innymi podmiotami. Odbywa się to za pomocą środków przemocy, przez walkę zbrojną. Aby osiągnąć cele, oprócz walki zbrojnej, która stanowi istotę wojny, stosuje się także ekonomiczne, dyplomatyczne, ideologiczne, psychologiczne i inne formy walki⁴⁵. Wojna jest zjawiskiem złożonym, ma swoje cechy i właściwości. O charakte-

Москва 2013, s. 99–100. Рог. И.М. Капитанец, *Война на море. Актуальные проблемы развития военно-морской науки*, Москва 2001, s. 117.

⁴² Ф.В. Константинов, *Основы марксистско-ленинской философии*, Москва 1979, s. 85–89; *Podstawy filozofii marksistowskiej...*, s. 190–197.

⁴³ Е.И. Рыбкин, *Дialeктика в военном деле*, w: *Советская военная энциклопедия*, т. 3: *Гражданская война в США – Йокота*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1977, s. 170–173. Рог. С.В. Максимов, *Дialeктика отечественного военного прогресса*, Красноярск 2013, s. 3–6.

⁴⁴ Л.Ф. Ильичев, *Материалистическая диалектика как общая теория развития. Т. 1. Философские основы теории развития*, Москва 1982, s. 252–277; М.А. Парниюк, Е.Н. Причепий, В.В. Кизима, *Материалистическая диалектика. Закон единства противоположностей*, Киев 1991, s. 11–26, 46–55.

⁴⁵ Д.А. Волкогонов, С.А. Тюшкевич, *Война*, w: *Советская военная энциклопедия*, т. 2: *Вавилон – Гражданская война в Северной Америке*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1976,

rze wojny decydują czynniki historyczne, społeczno-polityczne, militarno-techniczne i terytorialne. Biorąc pod uwagę kryterium historyczne, wojna jest postrzegana jako zjawisko społeczno-polityczne, które ma swoje miejsce w danej epoce historycznej i wywiera wpływ na zmiany społeczne, technologiczne itp. będące jej następstwem w przyszłości. Z kolei społeczno-polityczny charakter danej wojny znajduje odzwierciedlenie w przeciwieństwach i sprzecznościach zachodzących pomiędzy stronami konfliktu. Analiza przeciwieństw i sprzeczności stanowi też kryterium oceny moralnej danej wojny. Tej analizy dokonuje się przez pryzmat usprawiedliwienia bądź nieusprawiedliwienia intencji, celów i działań walczących stron. Czynnikiem militarno-technicznym odzwierciedla technologiczną specyfikę danej wojny, natomiast czynnik terytorialny odnosi się do jej zakresu przestrzennego (np. podział wojen na globalne i lokalne)⁴⁶.

Niezwykle interesującą analizę natury wojny rozpatrywanej z perspektywy prawa jedności i walki przeciwieństw przedstawił w 1963 r. marszałek Wasilij Sokołowski. Zajmował on m.in. stanowisko szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRR (od czerwca 1952 r.), następnie pełnił funkcję I zastępcy ministra obrony ZSRR, a w latach 1960–1968 pełnił służbę jako generalny inspektor w Grupie Generalnych Inspektorów Ministerstwa Obrony ZSRR. Marszałek Sokołowski był także autorem i redaktorem wielu publikacji naukowych poświęconych sztuce wojennej, w tym monumentalnego dzieła pt. *Strategia wojenna*, które wciąż jest zaliczane do kanonu lektur obowiązkowych na rosyjskich uczelniach wojskowych⁴⁷. W czasach ZSRR pełniło ono funkcję praktycznego podręcznika dla reprezentantów elity wojskowej, z którego czerpano wiedzę na temat ogólnych praw strategii i charakteru ówczesnych wojen⁴⁸. Opierając się na dziełach Carla von Clausewitza i Włodzimierza Lenina, Sokołowski podkreślał, że wojna jest tylko częścią procesu, który stanowi polityka. W opinii marszałka polityka jest sworzniem łączącym dwa przeciwstawne sobie zjawiska, czyli wojnę i pokój, warunkującym ich współzależność, tj. przenikanie się. Według Lenina i Sokołowskiego wojna stanowi kontynuację polityki środkami przemocy, którymi są siły zbrojne⁴⁹. Ta definicja nawiązuje do poglądów Clausewitza, według którego

s. 305–310; Д.А. Волкогонов, С.А. Тюшкевич, *Война*, w: *Военная энциклопедия*, t. 2: *Вавилония – Гюйс*, В.С. Грачев (red.), Москва 1994, s. 233–235; В.В. Серебрянников, *О понятии «война»*, „Военная мысль” 2004, nr 10, s. 61–65; В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 1. Война*, Москва 2016, s. 41–42.

⁴⁶ С.А. Богданов, *О современных подходах к теории военных конфликтов и их предотвращению*, „Военная мысль” 1993, nr 7, s. 36–44; В.Н. Горбунов, С.А. Богданов, *О характере вооружённой борьбы в XXI веке*, „Военная мысль” 2009, nr 3, s. 9–10.

⁴⁷ И.Н. Шкадов, *Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь*, t. 2: *Любов–Яцук*, Москва 1988, s. 497–498; М. Чередниченко, *Маршал Советского Союза Василий Соловский*, w: *Полководцы и военачальники Великой Отечественной. Выпуск 1*, Москва 1971, s. 331–372.

⁴⁸ *A Translation from the Russian of Soviet Military Strategy V.D. Sokolovskii*, H. Dinnerstein, L. Goure, T. Wolfe (red.), Santa Monica 1963, s. 83.

⁴⁹ В.Д. Соколовский, *Военная стратегия*, Москва 1963, s. 214–217. Пор. В.И. Ленин, *Выписки и замечания на книгу Клаузевица «О войне и ведении войн»*, w: *Ленинский сборник*,

wojna jest dalszym ciągiem stosunków politycznych, prowadzeniem ich innymi środkami⁵⁰. Jednak Lenin, a za nim radzieccy strategowie, znaczenie polityki rozumieli inaczej niż pruski generał. W ZSRR politykę utożsamiano bowiem z walką klas, państw i narodów prowadzoną za pomocą wszelkich możliwych środków (np. ideologicznych, politycznych, ekonomicznych, dyplomatycznych, administracyjno-prawnych i in.). W procesie, jakim była walka klas, w przypadku wystąpienia skrajnych przeciwieństw pomiędzy jej uczestnikami, te środki uzupełniano walką zbrojną. W ten sposób w świadomości radzieckich przywódców wojna była tylko jedną z form walki klasowej⁵¹.

Warto podkreślić, że ówczesne radzieckie rozumienie współzależności między polityką, pokojem i wojną fundamentalnie różniło się od koncepcji zachodnich strategów i teoretyków wojskowych, co znalazło wyraz w krytyce poglądów Basila Liddella Hardta dokonanej przez Sokołowskiego. Brytyjski wojskowy stworzył tzw. strategię działań pośrednich (ang. *strategy of the indirect approach*), która obecnie jest uważana za źródło koncepcji wojen hybrydowych⁵². Liddell Hardt uważał, że do desygnatów wojny należy zaliczyć nie tylko operacje prowadzone przez siły zbrojne, lecz także cały kompleks działań niewojskowych w postaci nacisków ekonomicznych, propagandy, dyplomacji i dywersji⁵³. Sokołowski wskazywał natomiast, że to twierdzenie jest fałszywe, ponieważ główną cechą wojny jest walka zbrojna prowadzona przez armię. W związku z tym odnoszenie pojęcia wojna do wszelkich niewojskowych form walki (np. ideologicznych, dyplomatycznych, ekonomicznych itd.) jest w jego opinii błędne, gdyż walka pomiędzy państwami i klasami za pomocą środków niemilitarnych, w odróżnieniu od walki zbrojnej, trwa zawsze. Zmieniają się tylko ich rola i znaczenie, co jest uzależnione od rozwoju sytuacji. W czasie wojny podstawowym środkiem walki są siły zbrojne, natomiast jej pozostałe, niemilitarne, formy, które przybierają postać akcji o charakterze ekonomicznym, dyplomatycznym i ideologicznym, są ukierunkowane na wspieranie działań wojennych. W czasie pokoju cele polityczne państwa są realizowane za pomocą walki prowadzonej tylko środkami niewojskowymi⁵⁴.

t. 12, В.М. Молотов, М.А. Савельев (red.), Москва–Ленинград 1930, s. 397; В.И. Ленин, *Первоначальный вариант предложения ЦК РСДРП второй социалистической конференции*, w: *Полное собрание сочинений В.И. Ленина. Том 27. Август 1915 – июнь 1916*, Москва 1973, s. 458–459. Szerzej na temat problematyki wojny i nauki wojskowej zawartej w dziełach Lenina zob. Н.Н. Азовцев, *Военные вопросы в трудах В.И. Ленина*, Москва 1964.

⁵⁰ С. von Clausewitz, *Vom Kriege*, Berlin 1905, s. XII, 1–2.

⁵¹ В.Д. Соколовский, *Военная стратегия...*, s. 215, 217; К. Максимов, *Актуальные проблемы идеологической борьбы по военным вопросам*, „Военно-исторический журнал” 1979, nr 5, s. 14. Por. В.И. Земсков, *Войны современной эпохи*, „Военная мысль” 1969, nr 5, s. 52–62; Ф.В. Константинов, *Марксистско-ленинская теория исторического процесса*, Москва 1983, s. 320; И.А. Гобозов, *Смысл и направленность исторического процесса*, Москва 1987, s. 67–88.

⁵² М. Фрыс, *Polska strategia obronności wobec zagrożenia militarnego z elementami „wojny hybrydowej”*, „Кварталник Bezpieczeństwa Narodowego” 2015, nr 33, s. 63.

⁵³ В.И. Лиделл Хардт, *The Strategy of Indirect Approach*, London 1941.

⁵⁴ В.Д. Соколовский, *Военная стратегия...*, s. 217–218.

Należy podkreślić, że zmodyfikowaną kontynuację tych poglądów odnajdujemy także we współczesnej rosyjskiej teorii sztuki wojennej. W materiałach Akademii Wojskowej Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR wojnę zdefiniowano jako konfrontację państw, koalicji państw i sił politycznych znajdujących się wewnątrz nich, prowadzoną przez te podmioty w celu realizacji ich politycznych interesów za pomocą walki zbrojnej⁵⁵. Analogicznie jak w ZSRR mamy więc do czynienia z zawężeniem znaczenia pojęcia wojna do walki zbrojnej. Na nowo określono jednak sens polityki: walkę klas zastąpiono geopolityczną i cywilizacyjną rywalizacją pomiędzy państwami i blokami polityczno-militarnymi w stosunkach międzynarodowych⁵⁶. Warto zaznaczyć, że w opinii współczesnych rosyjskich geopolityków konfrontacja cywilizacyjna, analogicznie jak walka klas w czasach istnienia ZSRR, podlega prawom i prawidłowościom określonym przez materializm dialektyczny. W tym kontekście szczególnie interesująca jest opinia Aleksandra Dugina, którego książka pt. *Podstawy geopolityki. Geopolityczna przyszłość Rosji* służy jako podstawowy podręcznik poświęcony geopolityce i stanowi obowiązkową lekturę na rosyjskich uniwersytetach i wyższych uczelniach wojskowych⁵⁷. Dugin podkreśla, że istnieje wiele analogii pomiędzy marksizmem a geopolityką. Według niego prawo jedności i walki przeciwieństw obowiązuje również w geopolityce. Przejawia się ono w istnieniu wiecznego, nieograniczonego konfliktu pomiędzy imperiami morskimi a lądowymi. Ten konflikt stanowi odsłonę „wielkiej wojny kontynentów” będącej „rozwiązaniem przeciwieństw” pomiędzy tzw. cywilizacjami lądu i cywilizacjami morza⁵⁸. Do dialektyki jako nauki opisującej sprzeczności (przeciwieństwa) między cywilizacjami, które prowadzą do wybuchu wojen i konfliktów zbrojnych, odwołuje się również generał major Aleksandr Władimirow, prezes Kolegium Ekspertów Wojskowych Ministerstwa Obrony FR⁵⁹. Według niego wojna to proces społeczny charakteryzujący się walką prowadzoną przez podmioty geopolityki w celu umocnienia ich pozycji w dotychczasowym układzie stosunków międzynarodowych i uzyskania możliwości tworzenia nowej mapy świata oraz pośredniego zarządzania nim. Celem wojny nie jest całkowite zniszczenie przeciwnika, lecz siłowa alokacja najważniejszych funkcji państw. Walka zbrojna stanowi najostrzejszą formę rozwiązywania przeciwieństw zachodzących

⁵⁵ П.А. Казарин, *Характер войны как категория военной науки*, „Военная мысль” 2002, nr 6, s. 15–18.

⁵⁶ А.И. Владимирив, *Концептуальные основы Национальной стратегии России: политологический аспект*, Москва 2007, s. 385; В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство...*, s. 42.

⁵⁷ J.B. Dunlop, *Aleksandr Dugin's "Neo-Eurasian" Textbook and Dmitrii Trenin's Ambivalent Response*, „Harvard Ukrainian Studies” 2001, nr 25; P. Eberhardt, *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*, „Przegląd Geograficzny” 2010, nr 82, s. 236.

⁵⁸ А.Л. Яанов, *Русская идея. От Николая I до Путина. Книга 3 (1990–2000)*, Москва 2015, s. 359–360. Por. А.Г. Дугин, *Война континентов. Современный мир в геополитической системе координат*, Москва 2015. Szerzej na temat znaczenia fundamentalnego prawa konfliktu imperiów lądowych i morskich w rosyjskiej myśli geopolitycznej zob. P.A. Абдуразаков, *Фундаментальный геополитический дуализм. Предпосылки античной культуры*, „Геополитика и безопасность” 2016, nr 3–4, s. 65–71.

⁵⁹ Владимирив Александр Иванович [online], http://www.kadet.ru/lichno/vlad_v/vlad_in1.htm [dostęp: 11 VI 2017].

między cywilizacjami⁶⁰. Podobnie jak Dugin, Władimirow uważa, że we współczesnym świecie stosunki między państwami i blokami państw należącymi do różnych cywilizacji często będą miały charakter antagonistyczny. W jego opinii najbardziej konfliktogenne są tzw. nisze wojny, czyli obszary leżące na styku poszczególnych cywilizacji. W skali mikro są to granice oddzielające świat islamu od cywilizacji prawosławnych, hinduskich, afrykańskich i chrześcijańskich (zachodnich). W skali makro główny podział przebiega między Zachodem a całą resztą, przy czym najgwałtowniejsze konflikty będą wybuchać między krajami muzułmańskimi i azjatyckimi z jednej strony a Zachodem – z drugiej⁶¹.

Przekonanie o stosunkach narodowych jako konfrontacji pomiędzy cywilizacjami oraz tworzącymi je państwami mającymi sprzeczne interesy znajduje odzwierciedlenie w publikacjach wielu współczesnych rosyjskich wojskowych. Dla przykładu warto przytoczyć opinię pułkownika Władimira Babicza, wykładowcy Katedry Wojskowej Riazańskiego Państwowego Uniwersytetu Radiotechnicznego, który współzależność pokoju i wojny od rywalizacji geopolitycznej przedstawił następująco:

Konfrontacja to zjawisko naturalne w życiu ludzkiej społeczności. Liczba konfrontacji jest w nim tak znaczna, że nawet nie podejmiemy się ich zliczyć. W największym stopniu konfrontacja zachodzi w sprzecznych stosunkach pomiędzy państwami, które realizują własne, rozbieżne interesy. Zwróćmy uwagę na to, że w czasie pokoju w sferach pozamilitarnych (rozpoczynając od ekonomii) konfrontacja pomiędzy państwami przebiega w formie konkurencji, która w przypadku zaostrzenia przeciwieństw przechodzi w walkę: ekonomiczną, dyplomatyczną, ideologiczną, informacyjną i inną (...). W czasie wojny walka państw w sferach pozamilitarnych zostaje dopełniona walką zbrojną. Moim zdaniem, konfrontacja jako jedno z najważniejszych zjawisk w stosunkach międzynarodowych istnieje w trzech stadiach: konkurencji, przeciwieństwa i walki (...). Można powiedzieć, że walka stanowi najostrejszą formę konfrontacji pomiędzy państwami we wszystkich sferach ich życia (tłum. aut.)⁶².

Analogicznie, rolę walki w polityce utożsamianej z geopolityczną rywalizacją o wpływy i zasoby oraz jej relację w stosunku do wojny (walki zbrojnej) przedstawił w 2015 r. generał armii Machmut Gariejew:

W ostatnich latach, w związku ze wzrostem znaczenia specyficznego rodzaju polityczno-dyplomatycznych, ekonomicznych, informacyjnych, cybernetycznych, psychologicznych środków i sposobów realizowania celów politycznych w międzynarodowej konfrontacji, zrodziło się pytanie o kardynalną zmianę pojęcia wojna

⁶⁰ А.И. Владимиров, *Государство, война и национальная безопасность России*, „Пространство и время” 2011, nr 1, s. 30.

⁶¹ Tamże, s. 28–29. Por. tenże, *Стратегия «организованного хаоса»*, „Пространство и время” 2010, nr 1, s. 53–57; tenże, *Основы общей теории войны...*, s. 128–142.

⁶² В.В. Бабич, *О новом подходе к анализу современного противоборства и некоторых других проблемах*, „Военная мысль” 2008, nr 3, s. 34–35.

i całego systemu wiedzy związanego z jej poznaniem. Przez cały czas międzynarodowa konfrontacja przebiega z użyciem różnych sił i środków. Ich nieodłączną częścią jest prowadzenie działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej, oszukiwanie przeciwnika, stosowanie forteli, rozpowszechnianie dezinformacji oraz stosowanie innych podstępnych, wyrafinowanych środków i sposobów walki (...). Konfrontacja w tej sferze bez użycia broni to walka, natomiast kontynuacja polityki środkami przemocy, za pomocą sił zbrojnych, to wojna. Niektórzy nasi filozofowie, pobieżnie znający historię, uznali, że wszystkie te niemilitarne środki pojawiły się dopiero obecnie, i na tej podstawie sądzą, że ich zastosowanie to też wojna. Jeśli użycie tych wszystkich środków niemilitarnych w międzynarodowej rywalizacji to wojna, to wówczas staje się nią cała historia ludzkości. Wtedy możemy przyjąć, że nie istniała np. wojna stuletnia, wojna-rosyjsko japońska lub II wojna światowa (...). Ta sama walka ekonomiczna lub informacyjna w czasie pokoju i wojny może być prowadzona w różny sposób. W czasie pokoju są to sankcje ekonomiczne i akcje informacyjne, natomiast w czasie wojny obiekty o znaczeniu ekonomicznym i informacyjnym są niszczone uderzeniami rakiet i bomb. W związku z tym nie jest możliwe, aby nie uwzględnić tego, że niektóre tak zwane niewojskowe formy i środki walki uległy niebywałemu technologicznemu rozwojowi i przybrały niebezpieczny, praktycznie siłowy, charakter. Na przykład ukierunkowane ataki cybernetyczne, które mogą być prowadzone zarówno przez służby specjalne poszczególnych państw, jak i przez wynajęte osoby lub grupy terrorystyczne, są w stanie całkowicie zdeorganizować systemy finansowe i bankowe oraz gospodarkę zantagonizowanych stron (...). Wojna stanowi kontynuację polityki środkami przemocy (walki zbrojnej) wraz z wykorzystaniem innych form i środków niemilitarnych, tzw. miękkiej siły (tłum. aut.)⁶³.

Dlatego też we współczesnej rosyjskiej nomenklaturze wojskowej, podobnie jak w czasach ZSRR, nie stosuje się określenia wojna dla niemilitarnych form walki. Na przykład, zamiast terminu wojna informacyjna, tak chętnie używanego przez publicystów, dziennikarzy, polityków i analityków cywilnych, w armii preferuje się terminy konfrontacja informacyjna (ros. *информационное противоборство*) lub walka informacyjna (ros. *информационная борьба*)⁶⁴. Wojna stanowi tylko jeden ze środków polityki, która w ujęciu rosyjskich strategów jest samoistnym, absolutnym, wiecznym, bezkompromisowym procesem rywalizacji, konfrontacji oraz walki przeciwnych stron, sił i tendencji. Polityka jest prowadzona przez państwo za pomocą nieograniczonej liczby środków w celu realizacji własnych interesów

⁶³ М.А. Гареев, *Война и военная наука на современном этапе*, w: *Эволюция форм, методов и инструментов противоборства в современных конфликтах*, И.В. Бочарников (red.), Москва 2015, s. 4–5.

⁶⁴ В.И. Орлянский, *Информационное оружие и информационная борьба: реальность и домыслы*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 62–71. Пор. С.А. Комов, *Информационная борьба в современной войне: вопросы теории*, „Военная мысль” 1996, nr 3, s. 76–80; tenże, *О концепции информационной безопасности страны*, „Военная мысль” 1994, nr 4, s. 16–17; tenże, *О способах и формах ведения информационной борьбы*, „Военная мысль” 1997, nr 4, s. 18–22.

(np. klasowych, geopolitycznych lub innych) przez cały czas jego istnienia. Warto podkreślić, że takie rozumienie stosunków międzynarodowych jest charakterystyczne także dla części osób należących do bliskiego otoczenia prezydenta Władimira Putina. Potwierdza to rozprawa pt. *Obraz zwycięstwa*. Jednym z jej współautorów jest Anton Wajno, który od 12 sierpnia 2016 r. pełni funkcję szefa Administracji Prezydenta FR, od 25 maja 2012 r. zaś należy do grona stałych członków Rady Bezpieczeństwa FR⁶⁵. Autorzy wyraźnie rozróżnili pojęcia wojna i polityka. Aby wyjaśnić sens i znaczenie polityki, posłużyli się metaforą gry, która polega na umiejętnym, synergicznym wykorzystywaniu różnych sił i środków w celu realizacji własnych interesów. Według autorów głównym narzędziem służącym do realizacji tych interesów jest manipulacja rozumiana jako część technologii władzy, szczególnie rodzaj skrytego, duchowego i psychologicznego wpływu na jednostki, grupy społeczne oraz społeczeństwa. W odróżnieniu od gry, która nie rządzi się żadnymi prawami, wojna jest tylko jej elementem i ma jasne reguły: ma swój początek i koniec, są zwycięzcy i pokonani⁶⁶.

Równie istotne znaczenie dla opisanego charakteru wojen oraz ich specyfiki ma prawo zależności przemian ilościowych i jakościowych oraz prawo zaprzeczenia zaprzeczenia (negacji negacji). Oto krótkie sformułowanie pierwszego z nich: we wszystkich procesach występują przemiany ilościowe i przemiany jakościowe. Te dwa typy przemian zawsze są ze sobą związane w następujący sposób: przemiany ilościowe doprowadzają do przemian jakościowych, u podstaw każdej przemiany ilościowej zaś leżą przemiany jakościowe⁶⁷. To prawo jest ściśle powiązane z prawem zaprzeczenia zaprzeczenia, które zakłada, że rozwój polega na przechodzeniu od stadiów niższych do stadiów wyższych. Takie przechodzenie dokonuje się przez

⁶⁵ Антон Эдуардович Вайно. Биографическая справка на сайте Президента России [online], <http://kremlin.ru/catalog/persons/307/biography> [dostęp: 20 V 2017]; Кто такой Антон Вайно, новый глава Администрации президента России? [online], <https://www.currenttime.tv/a/vaino/27916751.html> [dostęp: 20 V 2017].

⁶⁶ А.Э. Вайно, А.А. Кобяков, В.Н. Сараев, *Образ Победы*, Москва 2012, s. 36–38. Por. А.Э. Вайно, А.А. Кобяков, В.Н. Сараев, *Глобальная неопределенность*, „Экономические науки” 2011, nr 8, s. 33–40.

⁶⁷ Ф.В. Константинов, *Основы марксистско-ленинской...*, s. 89–97; Л.Ф. Ильичев, *Материалистическая диалектика...*, s. 277–298. Pod pojęciem przemiana jakościowa rozumiemy przemianę w charakterze, istocie zjawisk składających się na dany proces, zasadniczą przemianę struktury procesu. Wszelką przemianę, która nie jest jakościowa, nazywamy ilościową. Pość jest to taka właściwość przedmiotów, zjawisk i procesów, którą charakteryzuje stopień, objętość oraz intensywność ich rozwoju. Ilość ma swój wyraz liczbowy, jej swoistość zaś polega na tym, że jej zmiana po dojściu do pewnej granicy oddziałuje na jakość przedmiotów, zjawisk i procesów. Przykładowo, ilościowymi przemianami będą: zwiększenie się bądź zmniejszenie się nasilenia jakiegoś zjawiska, częstotliwości jego występowania, wzrost lub kurczenie się danych przedmiotów niepołączone z przekształcaniem struktury ich części, rozprzestrzenianie się jakiegoś procesu pod takim czy innym względem. Z kolei przemiana ilościowa przechodząca w jakościową stanowi proces, w którym drobne, początkowo niedostrzegalne zmiany ilościowe stopniowo nagromadzają się i na określonym szczeblu naruszają miarę przedmiotu, wywołując zasadnicze zmiany jakościowe. Wskutek tego przedmioty ulegają zmianom, stara jakość znika i powstaje nowa. Opracowano na podstawie: *Podstawy filozofii marksistowskiej...*, s. 239–252.

naruszenie względnej równowagi charakterystycznej dla stadium niższego na skutek działania narastających w nim wewnętrznych sprzeczności, a następnie – przez przywrócenie względnej równowagi w wyniku wytworzenia się bardziej złożonej struktury procesu odpornej na naruszenia, którym podlega stadium niższe. W materializmie dialektycznym „zaprzeczenie” (negacja) jest synonimem „rozwiązania przeciwieństwa”, czyli „przejścia w nową jakość” przez częściowe odrzucenie „starego” i pojawienie się „nowego”. Istota dialektycznej negacji polega na tym, że nie oznacza ona po prostu likwidacji „starego”, ale „przejęcie” go z zachowaniem tego wszystkiego, co jest w nim przydatne do dalszego progresu. Oznacza to, że nowe stadium rozwoju przynosi ze sobą znacznie większe możliwości postępu niż stadium poprzednie. Postępujący rozwój jest prawidłowym rezultatem tego, że każde nowe zaprzeczenie zachowuje w sobie to, co zostało osiągnięte wcześniej, i czyni z tego podstawę dalszego ruchu. Dlatego nowy cykl rozwojowy nie jest powtórzeniem starego, lecz stanowi nowy krąg przerastający poziomem stary, wykorzystujący poprzednie osiągnięcia jako pomost do dalszego rozwoju. To prawo odzwierciedla i charakteryzuje związek sukcesyjny między różnymi stadiami progresu, główny kierunek, zasadniczą tendencję rozwoju polegającą na ruchu postępującym od „prostego” do „złożonego”, od „niższego” do „wyższego”, czyli na złożonej, „spiralnej” formie tego ruchu⁶⁸.

W opinii rosyjskich teoretyków sztuki wojennej powyższe prawa ilustrują procesy i mechanizmy wszelkich rewolucji w sprawach wojskowych. Jeśli w danym okresie następowała ilościowa i jakościowa modernizacja bazy materialnej, to w jej wyniku ulegała zmianie także nadbudowa, tj. formy i sposoby działań wojennych. W praktyce oznaczało to pojawienie się nowych form i środków walki zbrojnej – psychotronicznych, kosmicznych i cybernetycznych⁶⁹. Odwołanie się do tej prawidłowości jest widoczne np. w opinii szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR generała armii Walerija Gierasimowa, który zwrócił uwagę, że stworzenie cyberprzestrzeni wywarło wpływ na wzrost efektywności i skuteczności oddziaływania informacyjnego i psychologicznego:

Środek ciężkości dzisiejszych konfliktów coraz bardziej przesuwa się w kierunku zintegrowanego użycia środków pozamilitarnych: politycznych, gospodarczych, informacyjnych i innych, stosowanych przy wsparciu sił zbrojnych. Istotą zastosowania tych środków jest osiągnięcie celów politycznych przy minimalnym wpływie militarnym na wroga. Dokonuje się tego przez zneutralizowanie jego potencjału wojskowego i gospodarczego za pomocą oddziaływania informacyjnego i presji

⁶⁸ Ф.В. Константинов, *Основы марксистско-ленинской...*, s. 105–110; Л.Ф. Ильичев, *Материалистическая диалектика...*, s. 298–322; Б.М. Кедров, *Отрицание отрицания как один из основных законов материалистической диалектики*, w: *Диалектика отрицания отрицания*, А.М. Голубев (red.), Москва 1983, s. 9–28; Ю.А. Харин, *Что составляет основу закона отрицания отрицания?*, w: *Диалектика отрицания отрицания...*, s. 173–183.

⁶⁹ И.Н. Воробьёв, В.А. Киселев, *Военная наука на современном этапе...*, s. 28. Рог. В.А. Киселев, *К каким войнам необходимо готовить Вооружённые Силы России*, „Военная мысль” 2017, nr 3, s. 46.

psychologicznej, przy aktywnym wsparciu opozycji wewnętrznej oraz działaniach sabotażowych i partyzanckich. Są to podstawowe środki stosowane w „kolorowych rewolucjach”, które, w mniemaniu inicjujących je stron, powinny prowadzić do pokojowej zmiany władzy w obozie przeciwnika. W rzeczywistości każda „kolorowa rewolucja” to zamach stanu zorganizowany z zewnątrz. Jest on oparty na technologiach informatycznych umożliwiających manipulację potencjałem protestu w połączeniu z użyciem innych środków niewojskowych. W tym przypadku ogromnego znaczenia nabiera masowe, planowane oddziaływanie na świadomość obywateli państwa – obiektu agresji – za pośrednictwem globalnej sieci Internet. Zasoby informacyjne stały się jednym z najskuteczniejszych rodzajów broni. Ich powszechne wykorzystanie pozwala na zdestabilizowanie sytuacji wewnętrznej danego kraju w ciągu kilku dni (tłum. aut.)⁷⁰.

Dla porównania warto przytoczyć opinię pułkownika Pawła Dulniewa oraz pułkownika Władimira Orlińskiego – pracowników naukowych Wojskowego Centrum Naukowo-Szkoleniowego Wojsk Lądowych w Moskwie, którzy w celu przedstawienia współzależności pomiędzy rozwojem nowych technologii cyfrowych a wzrostem znaczenia walki informacyjnej posłużyli się metodą dialektyczną:

Informatyzacja rzemiosła wojennego spowodowana gwałtownym rozwojem technologii cyfrowych stworzyła szerokie możliwości do wykorzystywania środków wywiadu, naprowadzania i rażenia, zintegrowanych w systemy. W związku z tym, jak nigdy wcześniej, główną rolę w walce zbrojnej, a tym samym i w wojnie, zaczęła odgrywać informacja – jako środek informowania i dezinformowania (wprowadzania w błąd) poszczególnych osób, grup i kategorii populacji oraz światowej opinii publicznej, a także jako środek informacyjno-psychologicznego wywierania wpływu na nie (...). W ten sposób w procesie politycznym, podczas którego dochodzi do zaostrzenia stosunków międzynarodowych, istotną rolę w realizacji celów politycznych państw będzie odgrywać walka informacyjna, do której w odróżnieniu od walki zbrojnej może dochodzić zarówno w czasie pokoju, jak i wojny. W tym celu należy zintegrować organy sterowania społecznego oraz siły i środki różnych instytucji państwowych i społecznych. W odróżnieniu od walki zbrojnej, walka informacyjna może być prowadzona na znacznie większych przestrzeniach, a nawet w przestrzeni globalnej. Może też być prowadzona znacznie intensywniej niż walka zbrojna. Dlatego też walka informacyjna w obecnych realiach może odgrywać równie ważną rolę, jak walka zbrojna, a nawet stwarzać większe możliwości przez zastąpienie użycia sił zbrojnych, co w konsekwencji zmniejsza ewentualność wystąpienia konfliktu zbrojnego. W ten sposób walka zbrojna i walka informacyjna stanowią integralną część polityki państwa. Mimo że mają

⁷⁰ В. Герасимов, *По опыту Сирии. Гибридная война требует высокотехнологического оружия и научного обоснования*, „Военно-промышленный курьер” 2016, nr 9, s. 4. Пор. С. Володенков, *Потенциал и особенности технологий интернет-пропаганды в современном политическом управлении*, „Информационные войны” 2017, nr 2, s. 2–6.

fundamentalnie różne cechy i właściwości, to stanowią współzależne od siebie rodzaje walki. W związku z tym w ciągu następnych dwóch lub trzech dziesięcioleci intensywny rozwój technologii cyfrowych i innych spowoduje, że zależność walki zbrojnej (jej celów, stosowanych środków, sposobów prowadzenia) od walki informacyjnej, a także psychologicznej, politycznej i innej, będzie rosła (tłum. aut.)⁷¹.

W tej interesującej interpretacji możemy zaobserwować nie tylko odwołanie się do prawa jedności i walki przeciwieństw (w tym przypadku chodzi o współzależność walki zbrojnej i informacyjnej jako różnych od siebie metod prowadzenia działań), lecz także przede wszystkim do praw zaprzeczenia zaprzeczenia i współzależności przemian jakościowych i ilościowych. Najważniejszym celem walki informacyjnej jest umysł ludzki. Oddziaływanie na myślenie, postawy i poglądy ludzi nie jest zjawiskiem nowym i występuje od początków istnienia ludzkości. Jednakże zmiany o charakterze jakościowym i ilościowym, które nastąpiły w bazie materialnej (rozwój nowych technologii), po pierwsze nie spowodowały zaniku tego rodzaju walki, a po drugie – przekształciły go w „nową jakość”. Dzięki postępowi technicznemu dynamicznie została zwiększona paleta metod i technik oddziaływania na świadomość i percepcję człowieka oraz zbiór środków temu służących.

Prawa szczególne i jednostkowe (tzw. prawa i prawidłowości wojny)

Materializm dialektyczny zakłada, że prawa mogą być bardziej lub mniej ogólne, w zależności od charakteru zjawisk, jakie obejmują. Niektóre prawa działają we wszystkich zjawiskach przyrody (np. prawo zachowania i przemiany energii). Istnieją też takie, które są właściwe jedynie niektórym formom ruchu materii, na przykład formie biologicznej. Również prawa społeczne mają różny zakres działania: jedne działają we wszystkich formacjach, inne zaś są właściwe jedynie określonej formacji. Prawo jako to, co ogólne, istnieje nie wbrew danym zjawiskom i poza nimi, ale tylko w związku z poszczególnymi i jednostkowymi zjawiskami oraz procesami itd. To, co ogólne, jest obiektywnie istniejącą częścią wspólną realnych przedmiotów lub zjawisk. Ta część wspólna wyraża się w jedności ich cech, właściwości i przymiotów. Pod pojęciem tego, co jednostkowe, rozumiemy natomiast poszczególne przedmioty, zjawiska, procesy i zdarzenia zachodzące w przyrodzie i społeczeństwie. W charakterze jednostkowego może wystąpić również cała grupa przedmiotów i zjawisk. Ma to miejsce wtedy, gdy tę grupę analizujemy w odniesieniu do innej, bardziej ogólnej grupy, połączonej na podstawie określonej wspólnoty cech⁷². W tym kontekście ogólnym prawom dialektyki podlega również wojna jako zjawisko społeczne. Wojna jest także warunkowana przez prawa szczególne i jednostkowe (podrzędne w stosunku do praw ogólnych), czyli takie, które są charakterystyczne tylko dla niej jako konkretnego

⁷¹ П.А. Дульнев, В.И. Орлянский, *Основные изменения в характере вооружённой борьбы первой трети XXI века*, „Вестник Академии военных наук” 2015, nr 1, s. 44–45.

⁷² Zob. Ф.В. Константинов, *Основы марксистско-ленинской...*, s. 88–89, 112–115.

zjawiska. Tę prawidłowość potwierdził marszałek Borys Szaposznikow, który w 1929 r. pisał, że wojna jako zjawisko i środek przemocy ma swoje prawa, swojego ducha i swoją naturę⁷³. W rosyjskiej terminologii wojskowej prawa szczególne i jednostkowe są określane mianem praw i prawidłowości wojny (ros. *законы и закономерности войны*). W materializmie dialektycznym terminy prawo i prawidłowość wyrażają stosunki tej samej kategorii. Dlatego też często używa się ich zamiennie. Jednak jest pewna różnica w zastosowaniu tych terminów. Prawem nazywamy konkretny, konieczny związek między zjawiskami, natomiast określenie prawidłowość stosuje się przede wszystkim do scharakteryzowania pewnej regularności, określonego następstwa zjawisk⁷⁴. Prawa i prawidłowości wojny to obiektywne, istotne, konieczne, trwałe i powtarzające się związki oraz relacje zachodzące pomiędzy walczącymi stronami, warunkujące rozpoczęcie, przebieg i rezultat wojny lub konfliktu. Ich charakter jest obiektywny, co oznacza, że bez względu na to, czy znajdują one odzwierciedlenie w świadomości walczących stron, czy też nie, są określone i zbadane, funkcjonują niezależnie od ich woli. Kategoria praw i prawidłowości wojny została stworzona i spopularyzowana przez radzieckich uczonych i teoretyków wojskowych, którzy w odróżnieniu od swoich zachodnich kolegów uważali, że wojna jest areną działania praw obiektywnych, a nie tylko i wyłącznie subiektywnych zasad i poglądów zależnych od kreatywności umysłu i woli dowódców. To oznacza, że prawa i prawidłowości wojny stanowią wskazówki, których uwzględnienie stwarza większe szanse na odniesienie zwycięstwa, natomiast ich zlekceważenie może doprowadzić do klęski⁷⁵. Według rosyjskich wojskowych prawa i prawidłowości wojny mają charakter jakościowy i ilościowy, tj. określają, co od czego zależy (związek przyczynowo-skutkowy), oraz mają adekwatne wyrażenie matematyczne, które jest pomocne np. w przewidywaniu przebiegu walki zbrojnej⁷⁶. Badanie i poznawanie praw oraz prawidłowości wojny umożliwia odkrycie prawideł i zasad sztuki wojennej. Rosyjscy teoretycy i praktycy wojskowi postulują podział praw i prawidłowości wojny na dwie grupy:

- 1) systemowe prawa zaistnienia, przebiegu i rezultatu wojny, czyli prawa warunkujące jej zależność od stosunku ekonomicznych, naukowych, moralno-politycznych i militarnych potencjałów walczących stron;
- 2) prawa i prawidłowości warunkujące zależność walki zbrojnej i innych, samodzielnych rodzajów walki od wspomnianych potencjałów⁷⁷.

⁷³ Б.М. Шапошников, *Мозг армии*, т. 3, Москва–Ленинград 1929, s. 230.

⁷⁴ *Podstawy filozofii marksistowskiej...*, s. 208–209. Пор. Н. Кузьмин, Н. Кребер, Л. Баженов, *Закон*, в: *Философская энциклопедия. Т. 2. Дизъюнкция – комическое*, Ф.В. Константинов (red.), Москва 1962, s. 149–153.

⁷⁵ А.И. Владимиров, *Концептуальные основы Национальной стратегии...*, s. 45; В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 2...*, s. 93.

⁷⁶ М.Ф. Ваккаус, *Сущность и механизм действия законов вооружённой борьбы, количественно отражающих её характер*, „Военная мысль” 2008, nr 3, s. 70; О.Ю. Ефремов, В.А. Родин, *Статистический аспект законов вооружённой борьбы*, „Военная мысль” 2009, nr 8, s. 71–74. Пор. К.В. Тараканов, *Математика и вооружённая борьба*, Москва 1974, s. 4–5.

⁷⁷ В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 2...*, s. 93.

Problematyka dotycząca praw i prawidłowości wojny znalazła odzwierciedlenie w pracach znacznej grupy radzieckich wojskowych⁷⁸. Warto podkreślić, że pomimo dezintegracji ZSRR, ich badania nadal są kontynuowane i znajdują zastosowanie we współczesnej rosyjskiej nauce wojskowej. Prawami i prawidłowościami wojny zajmował się m.in. generał major Stiepan Tiuszkiewicz, pracownik naukowy, naczelnik oddziału, a następnie zarządu, w Instytucie Historii Wojskowości Ministerstwa Obrony ZSRR, a później FR⁷⁹. Uwzględniając doświadczenia wojen i konfliktów sformułował on następujące prawa i prawidłowości wojny:

- prawo zależności wybuchu, przebiegu i rezultatu wojny od celów politycznych walczących państw;
- prawo zależności rozpoczęcia, przebiegu i wyniku wojny od stosunku potencjałów ekonomicznych stron biorących w niej udział;
- prawo zależności początku, przebiegu i wyniku wojny od stosunku potencjałów naukowych walczących stron;
- prawo zależności wybuchu, przebiegu i wyniku wojny od stosunku moralno-psychologicznych potencjałów społeczeństw krajów zaangażowanych w konflikt (tzw. czynnik moralno-psychologiczny określane obecnie jako czynnik duchowy);
- prawo zależności zarzewia, przebiegu i wyniku wojny od stosunku militarnych potencjałów podmiotów biorących udział w konflikcie;
- prawo zależności zainicjowania, przebiegu i wyniku wojny od ustroju społecznego i struktury społecznej walczących państw⁸⁰.

Oczywiście prawa i prawidłowości wojny sformułowane przez Tiuszkiewicza oraz innych ekspertów nie stanowią zbioru zamkniętego i podlegają ciągłemu poszerzaniu o ich nowe kategorie. Należy podkreślić, że w świadomości rosyjskich elit wojskowych i decyzyjnych stosunki międzynarodowe pozostają stosunkami sił i interesów. Najbardziej jaskrawym przejawem siły jest siła militarna (rozumiana jako forma siły fizycznej w stosunkach międzynarodowych), która jest podstawowym składnikiem potęgi jednostki politycznej, którą jest państwo. Siła militarna opiera się na określonych potencjałach determinujących jej wielkość i charakter. Zarówno siła militarna, potencjał, jak i inne przejawy potęgi mogą być szacowa-

⁷⁸ Zob. dla przykładu: П.И. Трифоненков, *Об основных законах хода и исхода современной войны*, Москва 1962; М.В. Попов, *Сущность законов вооружённой борьбы*, Москва 1964; С.А. Тюшкевич, *Законы и обычаи войны*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 2: *Вавилон – Гражданская война в Северной Америке*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1976, 375–378.

⁷⁹ Е. Чельшев, И. Даниленко, *Хранитель огня Победы. Историк и философ Степан Андреевич Тюшкевич отмечает шестидесятилетие научной деятельности*, „Военно-промышленный курьер” 2014, nr 31, s. 12.

⁸⁰ С.А. Тюшкевич, *Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования*, Москва 2002, s. 71. Пор. В.Ю. Микрюков, *Война: наука и искусство. Книга 2...*, s. 85–90; А. Брычков, Г. Никоноров, *Законы войны незыблемы. Философы вносят достойный вклад в дело борьбы за чистоту военной научной мысли и достижения объективной истины*, „Военно-промышленный курьер” 2013, nr 42, s. 4.

ne (mierzone) w określonych granicach i z określonym stopniem wiarygodności. To oznacza, że uzyskane miary potęgi (faktycznej, gotowej czy też możliwej do urzeczywistnienia w pewnym przedziale czasu) mogą być z pożytkiem wykorzystane w polityce państwa, zwłaszcza w jej wymiarze teoretyczno-analitycznym i praktycznym, tj. decyzyjnym⁸¹.

Mówiąc najogólniej, potencjał to środki, zapasy i zasoby, które mogą być zmobilizowane w celu zrealizowania jakichś zadań lub przedsięwzięć. W rosyjskiej nomenklaturze wojskowej termin potencjał oznacza ogół sił materialnych i duchowych danego państwa oraz zdolność ich wykorzystania w celach wojennych. Rozróżnia się potencjał polityczny, ekonomiczny, duchowy i naukowy⁸². Definicje tych potencjałów w rosyjskiej nauce wojskowej są następujące:

1) potencjał polityczny to zdolność władzy politycznej danego kraju do wykorzystania różnorodnych środków i zasobów w celu utrzymania stabilności państwa i wspierania rozwoju społeczeństwa. To także właściwości politycznego ustroju państwa oraz cechy elit decyzyjnych (np. zdolność tych elit do prawidłowego zdefiniowania i realizacji własnych interesów narodowych, ich kompetencje, kultura polityczna itp.⁸³;

2) potencjał ekonomiczny to zdolność państwa do zaspokojenia materialnych potrzeb społeczeństwa, co umożliwia jego stabilny i bezpieczny rozwój. Potencjał ekonomiczny państwa tworzą ludzie, terytorium, zasoby paliwowo-energetyczne oraz informatyczne, bogactwa naturalne, infrastruktura, a także rezerwy finansowe i system walutowo-finansowy⁸⁴;

3) potencjał duchowy (w radzieckiej nauce wojskowej określany jako moralno-polityczny) to stan świadomości społecznej odzwierciedlający duchowe możliwości narodu i społeczeństwa. To także stopień dojrzałości moralnej, politycznej i religijnej na-

⁸¹ M. Sułek, *O potęgonomii i potęgometrii*, w: *Geopolityka. Elementy teorii, metody i badania*, Z. Lach, J. Wendt (red.), Częstochowa 2010, s. 57–58. Potęgonomia to nauka zajmująca się potęgą jednostek politycznych (państw, ścisłych sojuszy, ugrupowań polityczno-gospodarczych). Ujmując nieco szerzej, jest to nauka o potędze (mocy, sile) jednostek politycznych w stosunkach międzynarodowych. Potęgonomia zajmuje się istotą potęgi, jej przejawami, kryteriami mocarstwowości oraz klasyfikacją jednostek politycznych ze względu na profil swej potęgi. Potęgonomia jest nauką pomocniczą politologii i geopolityki. Potęgometria z kolei zajmuje się modelowaniem oraz pomiarem potęgi i jest subsdyscypliną potęgonomii. Zob. M. Sułek, *O potęgonomii i potęgometrii...*, s. 61; R. Białoskórski, R. Kobryński, M. Sułek, *Potęga państw 2017. Międzynarodowy układ sił w procesie zmian. Raport potęgometryczny*, Warszawa 2017, s. 23–29.

⁸² С.А. Тюшкевич, *Потенциал*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 6: *Объекты военные – Радиокомпас*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1978, s. 473; А.Х. Шаваев, *Военная мощь государства и её взаимосвязь с политикой*, „Военная мысль” 2010, nr 3, s. 58–59.

⁸³ В.И. Голубев, *Потенциал политический*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков – „Прогресс”*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, s. 554–545.

⁸⁴ В.Н. Горбунов, С.А. Богданов, *Экономический потенциал – основа обороноспособности государства*, „Военная мысль” 2009, nr 4, s. 35–43. Por. С.А. Богданов, *Экономическая составляющая военной безопасности России на современном этапе*, „Военная мысль” 2004, nr 12, s. 11–20; Б.Г. Григорьев, *Экономический и моральный потенциалы в современной войне*, Москва 1970, s. 16 i in.

rodu, który pod wpływem działalności ideologicznej, informacyjnej i psychologicznej może zostać przekształcony w realny czynnik wywierający wpływ na realizację ekonomicznych, politycznych i militarnych celów państwa. W skład potencjału duchowego wchodzi potencjał ideologiczny, tj. system poglądów i idei, które odzwierciedlają wartościujący stosunek społeczeństwa do otaczającej je rzeczywistości, oraz potencjał moralno-psychologiczny, czyli system wartości, nastrojów, świadomości narodowej i historycznej, emocjonalnych reakcji na dane zdarzenia itp. Potencjał duchowy stanowi syntezę wszelkich duchowych form życia społecznego: świadomości historycznej, politycznej i prawnej, nauki, sztuki, moralności i religii, względnie panującej ideologii. W rosyjskiej nauce wojskowej duchowe aspekty potęgi są uznane za prawie tak ważne, jak obiektywnie mierzalne potencjały materialne, i funkcjonują w nierozdzielnej, dialektycznej jedności⁸⁵;

4) potencjał naukowy (określany także jako potencjał naukowo-techniczny) to stopień rozwoju nauk i zdolność państwa oraz innych instytucji publicznych przejawiająca się w takim wpływie na naukę, które w sposób optymalny przyczynia się do wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego przy jak najlepszym wykorzystaniu środków na badania naukowe. Często do szeroko rozumianej polityki naukowej zalicza się także politykę innowacyjną, której zadaniem jest wprowadzanie wyników badań naukowych, wynalazków i usprawnień do praktyki gospodarczej, wojskowej itp., czyli praktyczne wykorzystanie najważniejszych nauk w celu wzmocnienia bezpieczeństwa państwa. Potencjał naukowy obejmuje zarówno zasoby materialne, jak i intelektualne oraz ludzkie⁸⁶.

Suma i współzależność tych potencjałów określa tzw. ogólną potęgę państwa (ros. *общая мощь государства*). Odrębną kategorię stanowi natomiast potencjał militarny, czyli maksymalna ilość sił i środków, które dane państwo może wyodrębnić ze swojej potęgi ogólnej (czyli sumy wspomnianych potencjałów) i przeznaczyć na zwiększenie własnej siły militarnej. Siła militarna to ilość sił i środków skumulowanych i zgromadzonych w danym czasie, przeznaczonych do militarnej ochrony jego interesów oraz realizacji określonych celów polityki wewnętrznej i zagranicznej⁸⁷.

⁸⁵ О.А. Рахимов, *Потенциал духовный*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков – „Прогресс”*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, s. 543–544; Б.Г. Григорьев, *Экономический и моральный потенциалы...*, s. 80–90; А.Ю. Голубев, *К вопросу о роли духовности в современной войне*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 52–56; В.А. Родин, О.Ю. Ефремов, *Духовные основы воинского воспитания*, „Военная мысль” 2003, nr 8, s. 26–30; О.А. Павловская, *Моральный фактор в жизни человека и общества: исторические уроки и современные проблемы*, Минск 2014, s. 130 i in.

⁸⁶ В.М. Бондаренко, *Потенциал научный*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 6: *Объекты военные – Радиокомпас*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1978, s. 475–476; Б.И. Каверин, *Потенциал научный*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков – „Прогресс”*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, s. 544. Por. В.В. Чиркин, *Кибермощь как элемент военной мощи государства*, „Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки” 2012, nr 7, s. 56–61.

⁸⁷ В.А. Золотарев, *Военная безопасность Государства Российского*, Москва 2001, s. 12; А.Х. Шаваев, *Военная мощь государства...*, s. 60–71; В.В. Кириллов, *Военная мощь государства: сущность, структура, проблемы*, „Военная мысль” 2005, nr 9, s. 2–12;

Potęga na scenie międzynarodowej to zdolność jakiejś jednostki politycznej do narzucenia swojej woli innym jednostkom politycznym. Podczas gdy słowo „zdolność” podkreśla możliwość potęgi (może, jeśli zechce), to „narzucenie woli” sugeruje możliwość fizycznego złamania sił oporu, a więc podkreśla element czynny. Wola wiąże się z aspektem psychologicznym potęgi⁸⁸. Z punktu widzenia rosyjskiej nauki wojskowej, wyrażonego w prawach i prawidłowościach wojny, potencjał militarny i siła militarna danego państwa, a co za tym idzie – zdolność tego państwa do prowadzenia korzystnej dla siebie polityki w układzie stosunków międzynarodowych, zależy od jego potęgi ogólnej, tj. systemu tworzących ją potencjałów. To oznacza, że warunkiem koniecznym do realizacji własnych interesów i ułatwiającym zwycięstwo w ewentualnej wojnie jest uzyskanie kontroli nad potencjałami danego państwa lub ich osłabienie. Jak już wspomniano, polityka zagraniczna jest postrzegana przez rosyjski personel wojskowy i elity decyzyjne jako pole konkurencji, konfrontacji i walki sprzecznych sił, tendencji oraz interesów. W związku z tym w celu osłabienia lub podporządkowania materialnych i duchowych potencjałów poszczególnych aktorów stosunków międzynarodowych stosuje się tzw. środki niewojskowe (ros. *невоенные меры*). Począwszy od XXI stulecia w rosyjskiej nauce wojskowej oraz w dokumentach strategicznych powyższy termin zastąpił pojęcie środki aktywne (ros. *активные мероприятия*)⁸⁹. Interesujące rozważania dotyczące znaczenia środków niewojskowych i ich współzależności od walki zbrojnej przedstawił pułkownik Władimir Lutowinow, który w latach 1998–2004 pełnił funkcję zastępcy naczelnika oddziału Głównego Zarządu Pracy Wychowawczej Sił Zbrojnych FR, a następnie naczelnika w Centrum Naukowo-Badawczym Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR. Według niego środki niewojskowe to ogół konkretnych działań stosowanych przez państwo w sytuacjach, w których jest konieczne uzupełnienie lub zastąpienie walki zbrojnej, ukierunkowanych na realizację określonego celu. Wykorzystanie środków niewojskowych leży w kompetencjach wszystkich instytucji i organów realizujących zadania w zakresie wewnętrznej i zewnętrznej polityki państwa⁹⁰.

В.В. Чиркин, *Сущность и структура военной мощи государства*, „Геополитика и безопасность” 2012, nr 1, s. 42–48.

⁸⁸ M. Sulek, *O potęgonomii i potęgometrii...*, s. 58.

⁸⁹ J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Towar eksportowy Rosji*, Warszawa 2017, s. 56–57. Pojęcie środki aktywne oznacza przedsięwzięcia ofensywne o charakterze dezinformacyjnym, deceptyjnym, dywersyjnym, destabilizującym i agenturalnym, wynikające z założeń i priorytetów polityki zagranicznej ZSRR, których celem było zmuszenie przeciwnika do działań w kierunku pożądanym dla Moskwy. Termin łączy różne techniki wykorzystywane w operacjach wpływu na otoczenie międzynarodowe ZSRR oraz operacjach wsparcia polityki zagranicznej Kremla. Zasadniczym celem zastosowania środków aktywnych była destrukcja najważniejszych dziedzin aktywności społecznej, takich jak religia (lub ideologia), polityka, ekonomia, moralność, prawo, kultura i nauka. Miało to doprowadzić do całkowitego osłabienia państwa i pozbawienia go zdolności obronnych w przypadku dokonania inwazji zbrojnej. Zob. *Контрразведывательный словарь*, Л.В. Каленская, Ю.И. Смирнов (red.), Москва 1972, s. 90–91; J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne...*, s. 8, 12–14.

⁹⁰ В.И. Лутувинов, *Развитие и использование невоенных мер для укрепления военной*

Jak podkreśla Lutowinow, środki niemilitarne są stosowane przede wszystkim w celu przygotowania się do wojny lub konfliktu zbrojnego oraz osłabienia potęgi państwa będącego celem ataku lub potencjalnego agresora przez prowadzenie działań o charakterze politycznym, dyplomatycznym, ekonomicznym, prawnym, informacyjno-psychologicznym, informacyjno-technicznym, humanitarnym i w sferze duchowej⁹¹. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku środków aktywnych, wykorzystanie wszystkich środków niewojskowych jest substytutem walki zbrojnej i służy realizacji geopolitycznych celów Kremla⁹². Warto podkreślić, że dobór środków niewojskowych wymienionych przez Lutowinowa, które według niego znajdują się w dialektycznej współzależności, jest adekwatny do systemu potencjałów tworzących ogólną potęgę danego państwa. Według rosyjskiego eksperta są one następujące:

- 1) środki polityczne i dyplomatyczne – to kompleksowa i wielokierunkowa działalność instytucji społecznych i politycznych, organów i struktur państwowych prowadzona w celu stworzenia korzystnych warunków politycznych, sprzyjających realizacji geopolitycznych interesów FR na szczeblu globalnym i regionalnym. Środki polityczne i dyplomatyczne służą m.in. do pozyskiwania nowych sojuszników, doprowadzania do międzynarodowej izolacji państw uznanych za wrogie, nawiązywania relacji z państwami w różnych obszarach stosunków międzynarodowych itp.⁹³;
- 2) środki prawne – stanowią kompleks działań mających na celu manipulowanie i wykorzystywanie norm prawa międzynarodowego oraz jego gwarantów (np. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, Trybunał Arbitrażowy, Rada Bezpieczeństwa ONZ itp.) w celu wspierania własnej polityki⁹⁴;
- 3) środki ekonomiczne – to kompleks form, sposobów i działań pozwalających na wywieranie wpływu na gospodarkę, a tym samym na zdolność danego państwa do zapewnienia społeczeństwu ekonomicznej stabilności. W opinii Lutowinowa, czynniki ekonomiczne stanowią podstawę geopolitycznej rywalizacji przejawiającej się w dążeniu do zdobycia dużych zapasów surowców energetycznych i kopalin albo wykorzystania terytorium swojego kraju lub innych państw w celach tranzytowych. Wywieranie niszczącego wpływu na ekonomiczny potencjał danego państwa może odbywać się dwutorowo: przez sterowanie i zarządzanie eksportem oraz importem, a także przez przejmowanie kontroli nad rynkami zbytu, funduszem walutowym i długiem narodo-

безопасности Российской Федерации, „Военная мысль” 2009, nr 5, s. 2, 3–4.

⁹¹ Tamże, s. 4–5. Por. E.E. Кондаков, *Невоенные меры обеспечения военной безопасности Российской Федерации и основные проблемы их реализации*, w: *Военная безопасность Российской Федерации в XXI веке. Сборник научных статей*, Ю.Н. Балуевский (red.), Москва 2004, s. 126, 133.

⁹² J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne...*, s. 76.

⁹³ В.И. Лутовинов, *Развитие и использование невоенных мер...*, s. 5–6; E.E. Кондаков, *Невоенные меры...*, s. 133–134.

⁹⁴ В.И. Лутовинов, *Развитие и использование невоенных мер...*, s. 9. Por. Ch. Bartman, *Lawfare: Use of the Definition of Aggressive War by the Soviet and Russian Federation Governments*, Cambridge 2010, s. 1–2.

wym lub prowokowanie napięć politycznych na tle nieuczciwej konkurencji⁹⁵. Ważną rolę w destabilizacji potencjału ekonomicznego państwa odgrywa również neutralizowanie innowacyjności gospodarki przez formułowanie i narzucanie fałszywych strategii rozwoju gospodarczego, korumpowanie instytucji oraz przedsiębiorców itp.⁹⁶;

4) środki informacyjno-psychologiczne lub środki duchowe – stwarzają możliwość sterowania działaniami elit przywódczych danego państwa albo grup tworzących społeczeństwo. Środki informacyjno-psychologiczne utożsamiane głównie z pojęciami walka informacyjna lub walka ideologiczna mają ogromne znaczenie, ponieważ można je wykorzystywać w celu osłabienia politycznego, ekonomicznego i duchowego potencjału państwa, co potwierdza opinia generała pułkownika Anatolija Nogowicyna (od lipca 2008 r. pełnił m.in. funkcję zastępcy naczelnika Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR oraz przewodniczącego Komitetu Wojskowo-Naukowego Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR)⁹⁷. Według niego walka informacyjna to:

(...) konfrontacja między państwami, prowadzona w przestrzeni informacyjnej w celu uszkodzenia systemów informatycznych, procesów, zasobów i infrastruktury krytycznej, osłabienia systemu politycznego i społecznego, a także masowej, psychologicznej obróbki personelu wojskowego i ludności cywilnej w celu całkowitej destabilizacji społeczeństwa i państwa nieprzyjaciela. Głównym zadaniem walki informacyjnej jest zniszczenie fundamentów tożsamości narodowej i sposobu życia obywateli wrogiego państwa. W sferze ideologicznej celem walki informacyjnej jest rozmycie filozoficznych i metodologicznych podstaw aktywności poznawczej narodu, zasianie chaosu w jego świadomości, pozbawienie go pewności siebie w przyszłości oraz ustanowienie fałszywej nadbudowy moralnej i ekonomicznej. Istnieje kilka cech charakterystycznych walki informacyjnej, które odróżniają ją od innych form konfrontacji i stanowią nowe wyzwania dla jej uczestników. Główne z nich to: niewielki koszt rozwoju i zastosowania broni informacyjnej, zwiększenie roli zarządzania percepcją oraz rosnąca zależność gospodarki i społeczeństwa od systemów komputerowych, co sprawia, że infrastruktura informacyjna państwa zostaje zaliczona do nowych celów strategicznych. Zagrożenie najważniejszych elementów narodowej infrastruktury informacyjnej może wywierać nacisk na proces podejmowania działań oraz dezorganizować cały system zarządzania państwem (tłum. aut.)⁹⁸.

⁹⁵ В.И. Лутовинов, *Развитие и использование невоенных мер...*, s. 6–7; Е.Е. Кондаков, *Невоенные меры...*, s. 134–135.

⁹⁶ В.Е. Лепский, А.А. Мельников, А.Е. Пойкин, *Информационные войны за доминирование в инновационной сфере на евразийском пространстве*, „Рефлексивные процессы и управление. Международный научно-практический междисциплинарный журнал” 2014, nr 14, s. 104.

⁹⁷ *Ноговицын Анатолий Алексеевич – биография* [online], <http://viperson.ru/people/nogovitsyn-anatoliy-alekseevich> [dostęp: 17 VI 2017].

⁹⁸ А.А. Ноговицын, *В центре внимания – информационная безопасность*, „Красная

Szczególnym rodzajem walki informacyjnej są tzw. operacje kognitywne (ros. *когнитивные операции*). Polegają one na wprowadzaniu do środowisk naukowców i ekspertów fałszywych teorii naukowych, paradygmatów, koncepcji i strategii wywierających wpływ na zarządzanie państwem, w celu osłabienia jego potencjału naukowego⁹⁹. Warto podkreślić, że tego rodzaju działania były prowadzone przez służby specjalne państw bloku komunistycznego już w okresie zimnej wojny. Wówczas nosiły one nazwę dezinformacja naukowa. Jak opisuje Ladislav Bittman, który w latach 1954–1968 pełnił służbę w I Zarządzie czechosłowackiej Służby Bezpieczeństwa (Státní bezpečnost, StB), celem dezinformacji naukowej było np. wprowadzenie w błąd określonej grupy wybitnych naukowców z krajów rozwiniętych, którzy odgrywali główną rolę w rywalizacji bloku kapitalistycznego z socjalistycznym. Czynniono to m.in. przez zaszczepienie im przekonania, że problem lub projekt, którym się zajmują, jest przy obecnym stanie wiedzy nie do rozwiązania, albo że wymaga tak ogromnych nakładów, że lepiej z niego po prostu zrezygnować. Udane przeprowadzenie takiej operacji umożliwiało zdeorganizowanie lub zaprzestanie badań w dziedzinie mającej zasadnicze znaczenie dla obronności państwa¹⁰⁰.

Należy podkreślić, że z punktu widzenia rosyjskiej nauki wojskowej dobór środków wojskowych i niewojskowych oraz prowadzone za ich pomocą działania mają charakter subiektywny, czyli podrzędny w stosunku do obiektywnych praw i prawidłowości wojny, co oznacza, że zależą od inwencji oraz kreatywności ich zlecniodawców i wykonawców. Znajduje to odzwierciedlenie w opinii Gieorgija Smoliana, pracownika naukowego Instytutu Analizy Systemowej Rosyjskiej Akademii Nauk. Uczony zajmował się problematyką zarządzania refleksyjnego, tj. kompleksu technik manipulacji i sterowania społecznego składającego się z metod energetycznych (siła, przymus, presja, strach) i informacyjno-psychologicznych (propaganda, dezinformacja), których przygotowanie opiera się na specjalnym modelu przeciwnika imitującym jego zachowania¹⁰¹. Według Smoliana, powołującego się na ustalenia rosyjskich wojskowych, zarządzanie refleksyjne opiera się na czynniku subiektywnym, czyli inwencji i pomysłowości osób, które je stosują:

Zarządzanie refleksyjne przeciwnikiem w przypadku jego powodzenia pozwala na wywieranie wpływu na plany wojskowe i obraz sytuacji przeciwnika, a w konsekwencji – na jego działania. Innymi słowy, jedna strona może narzucić swoją wolę nieprzyjacielowi i zmusić go do podjęcia korzystnej dla siebie decyzji w danej sytuacji. Stosuje się różne metody zarządzania refleksyjnego: kamuflaż (na wszyst-

звезда” 2009, nr 34, s. 1.

⁹⁹ С.С. Сулакшин, *Когнитивное оружие – новое поколение информационного оружия*, „Вестник Академии военных наук” 2014, nr 1, s. 57–58.

¹⁰⁰ L. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View*, Washington 1985, s. 65–66. Por. V. Volkoff, *La désinformation. Arme de guerre*, Lausanne 2004, s. 115–116.

¹⁰¹ Szerzej na ten temat zob. M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12, s. 11–36.

kich poziomach), dezinformację, prowokację, szantaż i kompromitację oficerów oraz urzędników państwowych. W ten sposób zarządzanie refleksyjne koncentruje się na mniej namacalnym, subiektywnym czynniku sztuki wojennej zamiast na bardziej obiektywnej nauce wojskowej. Aby zastosowanie zarządzania refleksyjnego było udane, konieczna jest głęboka analiza „natury wewnętrznej” wroga, jego idei i koncepcji. Leonienko określił je jako „filtr”, przez który przechodzą wszystkie dane o świecie zewnętrznym. Udana zarządzanie refleksyjne stanowi punkt kulminacyjny operacji informacyjnej (tłum. aut.)¹⁰².

Jak podkreślił generał Walerij Gierasimow, każda wojna jest szczególnym przypadkiem, który wymaga stworzenia własnej, wyjątkowej logiki, a nie zastosowania jakiegokolwiek wzorca¹⁰³. Istotę takiej filozofii wojny i praktyki sterowania wspólną konfrontacją przedstawił generał major Wiktor Riabczuk:

Główne, choć najtrudniejsze, zadanie dowódcy stanowi przeniknięcie w myśl przeciwnika. Zaskoczenie przeciwnika to połowa zwycięstwa – tak ocenił wielki Suworow wpływanie na myśl nieprzyjaciela (...). Obecnie na pierwszym planie znajduje się nie konfrontacja informacyjna, lecz konfrontacja intelektualno-informacyjna, czyli uzyskanie intelektualno-informacyjnej przewagi nad nieprzyjacielem. Efektywność naszej przewagi intelektualno-informacyjnej oceniamy przez stopień zaskoczenia nieprzyjaciela naszymi działaniami, a przede wszystkim – rozmiarem strat: ludzkich, materialnych, informacyjnych. W tej dziedzinie powinniśmy uzyskać przewagę, rozwijać ją, stosować w nauce i w boju. Powinniśmy realizować główny cel naszego naukowego procesu – uczyć słuchaczy myśleć (tłum. aut.)¹⁰⁴.

Dlatego tak ogromną wagę w procesie kształcenia kadry oficerskiej Sił Zbrojnych FR oraz cywilnych i wojskowych służb specjalnych przywiązuje się do umiejętności kreatywnego, logicznego myślenia ukierunkowanego na dialektyczną współzależność dwóch przeciwieństw: tego, co „obiektywne”, i tego, co „subiektywne”. W tym sensie decyzja jest rezultatem indywidualnego, mentalnego i subiektywnego obrazu sposobów i środków niezbędnych do osiągnięcia obiektywnego celu, którego zrealizowanie determinują prawa i prawidłowości wojny¹⁰⁵.

¹⁰² Г.Л. Смолян, *Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений*, „Труды Института системного анализа РАН” 2013, nr 63, s. 56.

¹⁰³ В. Герасимов, *Ценность науки в предвидении*, „Военно-промышленный курьер” 2013, nr 8, s. 3.

¹⁰⁴ В.Д. Рябчук, В.И. Ничипор, *Философия войны и теория управления современным противоборством*, „Военная мысль” 2007, nr 8, s. 71.

¹⁰⁵ Ф.Ф. Гайворонский, Н.Г. Попов, И.Н. Воробьев, *Культура военного мышления*, Москва 1991, s. 13–14, 20, 36–37, 43, 49, 82–83. Рог. А.В. Первов, *Ситуационный анализ в сетевых войнах на основе рефлексивного подхода*, „Вестник академии военных наук” 2009, nr 2, s. 85–88.

Podsumowanie

Pomimo dezintegracji bloku sowieckiego i odrzucenia ideologicznej nadbudowy marksizmu-leninizmu, materializm dialektyczny nadal pełni funkcję uniwersalnego paradygmatu stosowanego w rosyjskiej nauce wojskowej. Jego prawa i kategorie tworzą zbiór uniwersalnych prawideł, ram i zasad, za których pomocą konstruuje się obraz wojny, pokoju i polityki w świadomości elit wojskowych, decyzyjnych oraz społeczeństwa rosyjskiego. Materializm dialektyczny pełni funkcję światopoglądową, gnoseologiczną (teoretyczno-poznawczą) i metodologiczną. Te funkcje przejawiają się w przekonaniu o istnieniu absolutnie uniwersalnych i niepodważalnych praw kierujących przyrodą, społeczeństwami i historią. Prawa, o których mowa, znajdują zastosowanie w badaniach dotyczących wojny i pokoju. Po upadku komunizmu „naukowy światopogląd marksistowsko-leninowski” zastąpiono „naukowym światopoglądem geopolitycznym”, podnosząc go do rangi doktryny polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. To oznacza, że w ujęciu rosyjskim, wraz z upadkiem komunizmu, funkcję siły napędowej polityki państw w stosunkach międzynarodowych przestała pełnić walka klas. Została ona zamieniona na geopolityczną konfrontację między cywilizacjami i tworzącymi je państwami. W tym kontekście w świadomości rosyjskich elit wojskowych i decyzyjnych polityka staje się permanentną walką o władzę i zasoby, a wojna i pokój to różne fazy tego samego procesu. W związku z tym, wojna, której naturę ograniczono do walki zbrojnej, staje się tylko jednym ze środków osiągnięcia celów politycznych. To powoduje, że w odniesieniu do rosyjskiego rozumienia polityki zagranicznej można mówić o strategii „ciągłego konfliktu”. Polega ona na powolnym unicestwianiu przeciwnika za pośrednictwem starannie dobranych operacji w postaci oszukańczych manewrów, psychologicznych, ideologicznych i ekonomicznych środków walki prowadzonej przy pomocy wszelkich znanych form przemocy. W ujęciu rosyjskim te środki stanowią domenę polityki rozumianej jako permanentny proces konkurencji, konfrontacji i walki, który okresowo, w zależności od sytuacji, bywa dopełniany walką zbrojną. Ten proces ma charakter diachroniczny, czyli składa się z kolejno następujących po sobie faz, wzajemnie ze sobą powiązanych i zależnych od siebie, co odzwierciedla zasadę dialektycznego pojmowania rzeczywistości. Takie podejście diametralnie różni się od zachodnich koncepcji wojen hybrydowych i konfliktów asymetrycznych, których istotą jest postrzeganie wszelkich działań w sposób synchroniczny, tzn. przez położenie nacisku na jednoczesność występowania pewnych procesów w ściśle określonym czasie. Należy podkreślić, że strategia „ciągłego konfliktu” obejmuje różnorodne formy i środki o charakterze wojskowym i niewojskowym, pomiędzy którymi nie istnieje żadna różnica, ponieważ stają się instrumentami konfliktu umożliwiającymi osiągnięcie tego samego celu, jakim jest destrukcja wrogiego państwa. Unicestwienie nieprzyjaciela przyjmuje postać penetracji, czyli wtargnięcia przemocą na jego terytorium lub powolnego, stopniowego pozyskiwania wpływów politycz-

nych, społecznych, ekonomicznych i kulturalnych w jego państwie. Takie postrzeganie dialektycznej współzależności pomiędzy wojną i pokojem a polityką wpisuje się w „rosyjsko-sowiecką” kulturę strategiczną. Jej permanentnymi cechami są m.in.:

- nieustanne dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego bez liczenia się z bezpieczeństwem innych państw,
- legitymizacja reżimu przez przenoszenie napięć wewnętrznych w społeczeństwie rosyjskim na wrogów zewnętrznych,
- założenie, że polityka jest permanentną walką o władzę, a wojna i pokój to różne fazy tego samego procesu,
- przedstawianie własnych działań ofensywnych jako defensywne,
- narzucanie zideologizowanego obrazu świata i budowanie konfrontacyjnego podejścia do otoczenia międzynarodowego,
- niechęć do jakichkolwiek ustępstw, nawet w odpowiedzi na ustępstwa innych państw,
- utrwalanie syndromu oblężonej twierdzy, odwieczny lęk autorytarnego reżimu przed rewoltą, alienacja oraz bierność obywateli, których reżim nieustannie mobilizuje,
- trwałe założenie, że wojna jest zawsze możliwa i prawidłowość, że w wypadku konfliktu zbrojnego sektor militarny staje się niezależny od kontroli cywilnej i dąży do wojny totalnej¹⁰⁶.

Wojna jest postrzegana jako zjawisko społeczno-historyczne, które podlega obiektywnym prawom i współzależnościom formułowanym na podstawie kategorii materializmu dialektycznego – nauki badającej obiektywną, czyli materialną, rzeczywistość. Ujawnienie, zdefiniowanie i opisanie tych obiektywnych praw i współzależności jest głównym zadaniem rosyjskiej nauki wojskowej. Pełnią one bowiem rolę wskazówek, których uwzględnienie eliminuje lub przynajmniej ogranicza możliwość popełnienia błędu, co umożliwia odniesienie zwycięstwa w ewentualnej wojnie. Prawa i prawidłowości wojny mają charakter strukturalny i hierarchiczny. Dzielą się na prawa ogólne, szczególne i jednostkowe. To powoduje, że potencjalny przeciwnik jest postrzegany jako system lub struktura złożona ze współzależnych od siebie, materialnych i duchowych czynników, rozumianych jako potęga ogólna, która stanowi sumę potencjałów odzwierciedlających podstawowe dziedziny życia państwa i społeczeństwa. Paleta metod walki, środków i działań dobieranych w celu zniszczenia nieprzyjaciela jest ściśle uzależniona od tych potencjałów.

¹⁰⁶ Opracowano na podstawie: J.W. Grabowski, *Rosyjska siła. Siły Zbrojne i główne problemy polityki obronnej Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2010*, Częstochowa 2011, s. 13; J. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: implications for Limited Nuclear Operation*, Santa Monica 1977; C. Gray, *National Style in Strategy. The American Example*, „International Security” 1981, nr 6, s. 21–47; D. Adamsky, *The Culture of Military Innovation. The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*, Stanford 2010, s. 24–58; S.J. Blank, *Class War on a Global Scale: The Leninist Culture of Political Conflict*, w: *Conflict, Culture, and History: Regional Dimensions*, S.J. Blank, E.L. Grinter (red.), Alabama 1993, s. 1–51.

Mając na uwadze rosyjskie postrzeganie polityki, wojny i pokoju oraz praktykę działań FR w przestrzeni międzynarodowej, należy podkreślić, że istnieje konieczność stworzenia systemu różnego rodzaju rozwiązań mających na celu ochronę najważniejszych źródeł potęgi i stabilności państw członkowskich NATO i UE. Jak dotychczas wysiłki tych państw koncentrowały się głównie na tworzeniu sposobów przeciwdziałania rosyjskim kampaniom dezinformacyjnym oraz operacjom wywierania wpływu na audytoria krajów zachodnich. Te działania ograniczyły się tylko i wyłącznie do powołania instytucji rządowych oraz organizacji i ośrodków pozarządowych. Ich przedsięwzięcia mają charakter defensywny i sprowadzają się głównie do dekonstrukcji rosyjskiej narracji oraz działań edukacyjnych¹⁰⁷. To stanowczo za mało. Konieczne jest stworzenie, zarówno na szczeblu narodowym, jak i ponadnarodowym, systemu wzajemnie skoordynowanych podmiotów państwowych i niepaństwowych, którego celem byłaby ochrona wszystkich potencjałów niezbędnych do funkcjonowania państwa, tj. potencjału politycznego, ekonomicznego, duchowego, naukowego i militarnego. W dalszej perspektywie należy opracować i wdrożyć działania ofensywne zmierzające do zneutralizowania rosyjskich działań w tych obszarach.

Bibliografia:

1. Adamsky D., *The Culture of Military Innovation. The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*, Stanford 2010, Stanford University Press.
2. Antczak-Barzan A., *Dynamika wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” 2016, nr 1, s. 44–53.
3. *A Translation from the Russian of Soviet Military Strategy V.D. Sokolovskii*, H. Dinnerstein, L. Goure (red.), T. Wolfe, Santa Monica 1963, RAND Corporation.
4. Bartman Ch., *Lawfare: Use of the Definition of Aggressive War by the Soviet and Russian Federation Governments*, Cambridge 2010, Cambridge Scholar Publishing.
5. Białoskórski R., Kobryński R., Sułek M., *Potęga państw 2017. Międzynarodowy układ sił w procesie zmian. Raport potęgometryczny*, Warszawa 2017, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

¹⁰⁷ J. Janda, *Overview of countermeasures by the EU28 to the Kremlin's subversion operations. How do the EU28 perceive and react to the threat of hostile influence and disinformation operations by the Russian Federation and its proxies?*, Prague 2017. Raport czeskiego think-tanku jest dostępny także w Internecie pod adresem: <http://www.europeanvalues.net/wp-content/uploads/2017/05/Overview-of-countermeasures-by-the-EU28-to-the-Kremlin%E2%80%99s-subversion-operations-1.pdf>.

6. Bittman L., *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View*, Washington 1985, Pergamon-Brassey's.
7. Blank S.J., *Class War on a Global Scale: The Leninist Culture of Political Conflict*, w: *Conflict, Culture, and History: Regional Dimensions*, S.J. Blank, E.L. Grinter (red.), Alabama 1993, Air University Press, s. 1–51.
8. Clausewitz von C., *Vom Kriege*, Berlin 1905, Ferdinand Dummiere's Verlagsbuchhandlung.
9. Crane R.D., *The Structure of Soviet Military Thought*, „Studies in Soviet Thought” 1967, nr 7, s. 28–34.
10. Dahm H., *Soviet Philosophy's Conception of "Basic Laws", "Order" and "Principles"*, „Studies in Soviet Thought” 1961, nr 1, s. 52–63.
11. Dilege D., Bunker R.J., Keshavarz A., *Iranian and Hezbollah Hybrid Warfare Activities: A Small Wars Journal Anthology*, Bloomington 2016, Universe.
12. Douglas J.D., *Soviet Military Strategy in Europe*, New York 1980, Pergamon Press.
13. Eberhardt P., *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*, „Przeгляд Geograficzny” 2010, nr 82, s. 221–240.
14. Eichler A., *War, Peace and International Security: From Sarajevo to Crimea*, London 2017, Palgrave Macmillan.
15. Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Towar eksportowy Rosji*, Warszawa 2017, Ośrodek Studiów Wschodnich.
16. Dunlop J.B., *Aleksandr Dugin's "Neo-Eurasian" Textbook and Dmitrii Trenin's Ambivalent Response*, „Harvard Ukrainian Studies” 2001, nr 25, s. 91–127.
17. Fryc M., *Polska strategia obronności wobec zagrożenia militarnego z elementami „wojny hybrydowej”*, „Kwartalnik Bezpieczeństwa Narodowego” 2015, nr 33, s. 61–79.
18. Glantz D.M., *Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle*, New York 1991, Frank Cass.
19. Grabowski T.W., *Rosyjska siła. Siły Zbrojne i główne problemy polityki obronnej Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2010*, Częstochowa 2011, Instytut Geopolityki.
20. Gray C., *National Style in Strategy. The American Example*, „International Security” 1981, nr 6, s. 21–47.
21. Gruszczak A., *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, w: *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, W. Sokała, B. Zapala (red.), Warszawa 2011, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, s. 9–19.
22. Hacking I., *Paradigms*, w: *Kuhn's 'Structure of Scientific Revolutions' at Fifty: Reflections on Science Classic*, R.J. Richards, L. Daston (red.), Chicago 2016, The University of Chicago Press, s. 96–115.
23. Hoffman F.G., *Conflicts in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Arlington 2007, Potomac Institute for Policy Studies.

24. *Hybrid Warfare. Challenge and Response*, „The Military Balances” 2015, nr 115, s. 17–20.
25. Janda J., *Overview of Countermeasures by the EU28 to the Kremlin’s Subversion Operations. How do the EU28 Perceive and React to the Threat of Hostile Influence and Disinformation Operations by the Russian Federation and its Proxies?*, Prague 2017, European Values.
26. Kober A., *Practical Soldiers: Israel’s Military Thought and Its Formative Factors*, Leiden 2016, Koninklijke Brill.
27. Kuhn T.S., *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, Chicago 1970, The University of Chicago Press, s. 293–320.
28. Kuhn T.S., *The Structure of Scientific Revolutions: 50th Anniversary Edition*, Chicago 2012, The University of Chicago Press.
29. Lawson S.T., *Nonlinear Science and Warfare: Chaos, Complexity and the U.S. Military in the Information Age*, London–New York 2014, Routledge.
30. Liddell Hardt B.H., *The Strategy of Indirect Approach*, London 1941, Faber & Faber Ltd.
31. Lieven D., *Western Scholarship on the Rise and Fall of the Soviet Regime: The View from 1993*, „Journal of Contemporary History” 1994, nr 29, s. 195–227.
32. Ładosz J., *Materializm dialektyczny*, Warszawa 1973, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
33. Mansoor P.R., *Introduction: Hybrid Warfare in History*, w: *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Presents*, W. Murray, P.R. Mansoor (red.), Cambridge 2012, The Cambridge University Press, s. 1–18.
34. Nemeth W.J., *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*, Monterey 2002, Naval Postgraduate School.
35. Piotrowski M.A., *Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2, s. 7–39.
36. Planty-Bonjour G., *The Categories of Dialectical Materialism: Contemporary Soviet Ontology*, Dordrecht 1967, D. Reidel Publishing Company.
37. *Podstawy filozofii marksistowskiej*, F.W. Konstantinow (red.), Warszawa 1964, Książka i Wiedza.
38. Rapp F., *Gesetz und Determination in der Sowjetphilosophie: Zur Gesetzkonzeption des dialektischen Materialismus unter besonderer Berücksichtigung der Diskussion über dynamische und statistische Gesetzmäßigkeit in der zeitgenössischen Sowjetphilosophie*, Dordrecht 1968, D. Reidel Publishing Company.
39. Rutland P., *Sovietology: Notes for a Post-Mortem*, „The National Interests” 1999, nr 31, s. 109–122.
40. Sakwa R., *Postcommunist Studies: Once Again through the Looking Glass (Darkly)?*, „Review of International Studies” 1999, nr 25, s. 709–719.

41. Snyder J., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operation*, Santa Monica 1977, Rand Corporation.
42. Sułek M., *O potęgonomii i potęgometrii*, w: *Geopolityka. Elementy teorii, metody i badania*, Z. Lach, J. Wendt (red.), Częstochowa 2010, Instytut Geopolityki, s. 57–69.
43. *Terrorism. Commentary on Security Documents: Volume 141. Hybrid Warfare and Gray Zone Threat*, D.C. Lovelace (red.), Oxford 2016, The Oxford University Press.
44. *The National Military Strategy of the United States of America*, Martin Dempsey, Chairman, Joint Chiefs of Staff, The Pentagon, Washington, D.C., June 2015, w: *Terrorism. Commentary on Security Documents: Volume 142. Security Strategies of the Second Obama Administration: 2015 Developments*, D.C. Lovelace (red.), Oxford 2016, The Oxford University Press, s. 65–83.
45. Wasiuta O., *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej w zachodnim dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przeгляд Geopolityczny” 2016, nr 17, s. 26–40.
46. Wąsowski K., *Istota i uniwersalność rosyjskiego modelu wojny hybrydowej wykorzystanego na Ukrainie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2, s. 39–57.
47. Wojnowski M., *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX–XXI wieku*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne” 2015, s. 7–39.
48. Wojnowski M., *„Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12, s. 11–36.
49. Volkoff V., *La désinformation. Arme de guerre*, Lausanne 2004, L’Age d’Homme.

Literatura rosyjska:

1. Абдуразаков Р.А., *Фундаментальный геополитический дуализм. Предпосылки античной культуры*, „Геополитика и безопасность” 2016, nr 3–4, s. 65–71.
2. Азовцев Н.Н., *Военные вопросы в трудах В.И. Ленина*, Москва 1964, Воениздат.
3. Александров М.В., *К вопросу о возможности создания математической модели прогнозирования военно-политической и стратегической ситуации вокруг РФ*, w: *Некоторые аспекты анализа военно-политической обстановки: монография*, А.И. Подберезкин, К.П. Боришполец (red.),

- Москва 2014, Центр военно-политических исследований МГИМО МИД России, s. 25–50.
4. Антон Эдуардович Вайно. *Биографическая справка на сайте Президента России* [online], <http://kremlin.ru/catalog/persons/307/biography> [dostęp: 20 V 2017].
 5. Ахромеев С.Ф., *Военный энциклопедический словарь*, Москва 1986, Воениздат.
 6. Бабич В.В., *О военной науке и войне*, „Военная мысль” 2009, nr 12, s. 60–66.
 7. Бабич В.В., *О новом подходе к анализу современного противоборства и некоторых других проблемах*, „Военная мысль” 2008, nr 3, s. 33–43.
 8. Бандурин С.Г., Лукашев Е.К., Португальский Р.М., *История военной мысли Отечества*, Москва 2005, Пограничная академия ФСБ России.
 9. Бернацких И.В., *Военно-политический анализ общественных явлений и его особенности*, „Вестник Академии военных наук” 2016, nr 1, s. 32–36.
 10. Богданов С.А., *Экономическая составляющая военной безопасности России на современном этапе*, „Военная мысль” 2004, nr 12, s. 11–20.
 11. Богданов С.А., *О структуре и содержании военной науки на современном этапе развития военной мысли*, „Военная мысль” 2004, nr 5, s. 29–39.
 12. Богданов С.А., *О современных подходах к теории военных конфликтов и их предотвращению*, „Военная мысль” 1993, nr 7, s. 36–44.
 13. Бондаренко В.М., *Потенциал научный*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 6: *Объекты военные – Радиокompас*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1978, Воениздат, s. 475–476.
 14. Брычков А., Никоноров Г., *Законы войны незыблемы. Философы вносят достойный вклад в дело борьбы за чистоту военной научной мысли и достижения объективной истины*, „Военно-промышленный курьер” 2013, nr 42, s. 4.
 15. Вайно А.Э., Кобяков А.А., Сараев В.Н., *Глобальная неопределённость*, „Экономические науки” 2011, nr 8, s. 33–40.
 16. Вайно А.Э., Кобяков А.А., Сараев В.Н., *Образ Победы*, Москва 2012, Институт экономических стратегий РАН.
 17. Ваккаус М.Ф., *Сущность и механизм действия законов вооружённой борьбы, количественно отражающих её характер*, „Военная мысль” 2008, nr 3, s. 70–76.
 18. Владимиров А.И., *Государство, война и национальная безопасность России*, „Пространство и время” 2011, nr 1, s. 26–38.
 19. Владимиров А.И., *Диалектика и общая теория войны*, „Военно-промышленный курьер” 2010, nr 2, s. 5.
 20. Владимиров А.И., *Концептуальные основы Национальной стратегии России: политологический аспект*, Москва 2007, Издательство Наука.

21. Владимиров А.И., *Основы общей теории войны. Часть I: Основы теории войны*, Москва 2013, Московский финансово-промышленный университет Синергия.
22. Владимиров А.И., *Стратегия «организованного хаоса»*, „Пространство и время” 2010, nr 1, s. 53–57.
23. Волкогонов Д.А., *Марксистско-ленинское учение о войне и армии*, Москва 1984, Воениздат.
24. Волкогонов Д.А., Тюшкевич С.А., *Война*, w: *Военная энциклопедия*, t. 2: *Вавилония – Гюйс*, В.С. Грачёв (red.), Москва 1994, Воениздат, s. 233–235.
25. Волкогонов Д.А., Тюшкевич С.А., *Война*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 2: *Вавилон – Гражданская война в Северной Америке*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1976, Воениздат, s. 305–310.
26. Володенков С., *Потенциал и особенности технологий интернет-пропаганды в современном политическом управлении*, „Информационные войны” 2017, nr 2, s. 2–6.
27. Воробьёв И.Н., Киселев В.А., *Военная наука на современном этапе*, „Военная мысль” 2008, nr 7, s. 26–32.
28. Воробьёв И.Н., Киселев В.А., *История и философия военной науки*, „Военная мысль” 2007, nr 2, s. 57–69.
29. Гайворонский Ф.Ф., Попов Н.Г., Воробьёв И.Н., *Культура военного мышления*, Москва 1991, Воениздат.
30. Гареев М.А., *Война и военная наука на современном этапе*, w: *Эволюция форм, методов и инструментов противоборства в современных конфликтах*, И.В. Бочарников (red.), Москва 2015, Академия военных наук Российской Федерации, Издательство Экон-Информ, s. 3–11.
31. Гареев М.А., *В интересах обороноспособности страны*, „Вестник Академии военных наук” 2015, nr 1, s. 4–10.
32. Гареев М.А., *Сражения на военно-историческом фронте*, Москва 2008, Инсан.
33. Герасимов В., *По опыту Сирии. Гибридная война требует высокотехнологического оружия и научного обоснования*, „Военно-промышленный курьер” 2016, nr 9, s. 1–4.
34. Герасимов В., *Ценность науки в предвидении*, „Военно-промышленный курьер” 2013, nr 8, s. 1–3.
35. Гобозов И.А., *Смысл и направленность исторического процесса*, Москва 1987, Издательство Московского университета.
36. Голубев В.И., *Потенциал политический*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков – “Прогресс”*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, Воениздат, s. 544–545.
37. Голубев Ю.Н., *К вопросу о роли духовности в современной войне*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 52–56.
38. Голубев Ю.Н., Каргин В.Н., *О необходимости новой парадигмы военно-научных исследований*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 71–80.

39. Горбунов В.Н., Богданов С.А., *Экономический потенциал – основа обороноспособности государства*, „Военная мысль” 2009, № 4, с. 35–43.
40. Горбунов В.Н., Богданов С.А., *О характере вооружённой борьбы в XXI веке*, „Военная мысль” 2009, № 3, с. 2–15.
41. Горкин А.П., *Военный энциклопедический словарь*, т. 1, Москва 2001, Институт военной истории МО РФ.
42. Григорьев Б.Г., *Экономический и моральный потенциалы в современной войне*, Москва 1970, Воениздат.
43. Даниленко И.С., *От прикладной военной науки – к системной науке о войне*, „Военная мысль” 2008, № 10, с. 23–32.
44. Дульнев П.А., Орлянский В.И., *Основные изменения в характере вооружённой борьбы первой трети XXI века*, „Вестник Академии военных наук” 2015, № 1, с. 44–51.
45. Дугин А.Г., *Война континентов. Современный мир в геополитической системе координат*, Москва 2015, Академический Проект.
46. Ерыкалин В., *Военная наука Китая (2016)*, „Зарубежное военное обозрение” 2016, № 1, с. 13–22.
47. Ефремов О.Ю., Родин В.А., *Статистический аспект законов вооружённой борьбы*, „Военная мысль” 2009, № 8, с. 71–74.
48. Земсков В.И., *Войны современной эпохи*, „Военная мысль” 1969, № 5, с. 52–62.
49. Золотарёв В.А., *Военная безопасность Государства Российского*, Москва 2001, Воениздат.
50. Израилевский А.М., *Специфика теоретического уровня современного обществознания и принцип объективности (философско-методологический анализ)*, в: *Проблемы объективности в социальном познании*, А.Я. Райбекас (red.), Красноярск 1988, Красноярский государственный университет, с. 18–32.
51. Ильичев Л.Ф., *Материалистическая диалектика как общая теория развития*, т. 1: *Философские основы теории развития*, Москва 1982, Наука.
52. Каверин Б.И., *Потенциал научный*, в: *Военная энциклопедия*, т. 6: *Огарков – “Прогресс”*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, Воениздат, с. 544.
53. Казарин П.А., *Характер войны как категория военной науки*, „Военная мысль” 2002, № 6, с. 15–18.
54. Капитанец И.М., *Война на море. Актуальные проблемы развития военно-морской науки*, Москва 2001, Вагриус.
55. Карлова Е.Н., *Военная наука как социальный институт (структура, функции, особенности)*, в: *Военная наука в России и за рубежом. Вторая всероссийская межведомственная научная конференция (Москва, 20 ноября 2013 г.)*, И.Е. Сойкин, В.А. Аватков (red.), Москва 2014, МГИМО-Университет МИД России, с. 106–112.

56. Кедров Б.М., *Отрицание отрицания как один из основных законов материалистической диалектики*, w: *Диалектика отрицания отрицания*, А.М. Голубев (red.), Москва 1983, Политиздат, s. 9–28.
57. Кириллов В.В., *Военная мощь государства: сущность, структура, проблемы*, „Военная мысль” 2005, nr 9, s. 2–12.
58. Киселев В.А., *К каким войнам необходимо готовить Вооружённые Силы России*, „Военная мысль” 2017, nr 3, s. 37–47.
59. Комов С.А., *Информационная борьба в современной войне: вопросы теории*, „Военная мысль” 1996, nr 3, s. 76–80.
60. Комов С.А., *О концепции информационной безопасности страны*, „Военная мысль” 1994, nr 4, s. 16–17.
61. Комов С.А., *О способах и формах ведения информационной борьбы*, „Военная мысль” 1997, nr 4, s. 18–22.
62. Кондаков В.В., *Невоенные меры обеспечения военной безопасности Российской Федерации и основные проблемы их реализации*, w: *Военная безопасность Российской Федерации в XXI веке. Сборник научных статей*, Ю.Н. Балувевский (red.), Москва 2004, Центр военно-стратегических исследований Генерального штаба Вооружённых Сил Российской Федерации, s. 126–149.
63. Константинов Ф.В., *Марксистско-ленинская теория исторического процесса*, Москва 1983, Издательство Наука.
64. Константинов Ф.В., *Основы марксистско-ленинской философии*, Москва 1979, Политиздат.
65. Константинов Ф.В., Марахов В.Г., *Материалистическая диалектика*, t. 2: *Субъективная диалектика*, Москва 1982, Издательство Мысль.
66. Константинов Ф.В., Марахов В.Г., *Материалистическая диалектика*, t. 4: *Диалектика общественного развития*, Москва 1984, Издательство Мысль.
67. Коньшев В.Н., Сергунин А.А., *Дискуссии о войнах будущего в российском экспертно-аналитическом сообществе: мифы и реальность*, „Проблемы национальной стратегии” 2013, nr 4, s. 100–114.
68. Копытко В.К., *О некоторых проблемах отечественной военной науки*, „Военная мысль” 2013, nr 9, s. 11–19.
69. *Кто такой Антон Вайно, новый глава Администрации президента России?* [online], <https://www.currenttime.tv/a/vaino/27916751.html> [dostęp: 20 V 2017].
70. Кузьмин Н., Кребер Н., Баженов Л., *Закон*, w: *Философская энциклопедия*, t. 2: *Дизъюнкция – комическое*, Ф.В. Константинов (red.), Москва 1962, Большая Российская энциклопедия, s. 149–153.
71. Ленин В.И., *Выписки и замечания на книгу Клаузевица «О войне и ведении войн»*, w: *Ленинский сборник*, t. 12, В.М. Молотов, М.А. Савельев (red.), Москва–Ленинград 1930, Институт Ленина при ЦК РКП(б), s. 387–452.

72. Ленин В.И., *Первоначальный вариант предложения ЦК РСДРП второй социалистической конференции*, w: *Полное собрание сочинений В.И. Ленина*, t. 27: *Август 1915 – июнь 1916*, Москва 1973, Издательство политической литературы, s. 458–469.
73. Лепский В.Е., Мельников А.А., Пойкин А.Е., *Информационные войны за доминирование в инновационной сфере на евразийском пространстве*, „Рефлексивные процессы и управление Международный научно-практический междисциплинарный журнал” 2014, nr 14, s. 101–118.
74. Лутовинов В.И., *Развитие и использование невоенных мер для укрепления военной безопасности Российской Федерации*, „Военная мысль” 2009, nr 5, s. 2, 2–13.
75. Макаров А.Д., Попов С.И., Славнов Л.В., *Диалектический материализм*, Москва 1973, Издательство Мысль.
76. Макаров А.Д., Попов С.И., Чесноков Е.Н., *Диалектический материализм*, Москва 1960, Издательство ВПШ и АОН при ЦК КПСС.
77. Максимов К., *Актуальные проблемы идеологической борьбы по военным вопросам*, „Военно-исторический журнал” 1979, nr 5, s. 12–20.
78. Максимов С.В., *Диалектика отечественного военного прогресса*, Красноярск 2013, Сибирский федеральный университет.
79. Микрюков В.Ю., *Война: наука и искусство. Книга 1. Война*, Москва 2016, РУСАЙНС.
80. Микрюков В.Ю., *Война: наука и искусство. Книга 2. Военная наука*, Москва 2016, РУСАЙНС.
81. Миловидов А.С., *Диалектический материализм*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 3: *Гражданская война в США – Йокота*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1977, Воениздат, s. 173–176.
82. *Ноговицын Анатолий Алексеевич – биография* [online] <http://viperson.ru/people/nogovitsyn-anatoliy-alekseevich> [dostęp: 17 VI 2017].
83. Ноговицын А.А., *В центре внимания – информационная безопасность*, „Красная звезда” 2009, nr 34, s. 1.
84. Озеров А.А., *Дисциплинарная (предметная) структура военной науки*, w: *История и философия военной науки*, Б.И. Каверин, С.А. Тюшкевич (red.), Москва 2007, Воениздат, s. 212–232.
85. Орлянский В.И., *Информационное оружие и информационная борьба: реальность и домыслы*, „Военная мысль” 2008, nr 1, s. 62–71.
86. Отюцкий Г.П., *Философия войны структура, задачи и функции*, „Военная мысль” 2010, nr 3, s. 72–78.
87. Отюцкий Г.П., *Философия войны: проблемы конституирования*, „Военная мысль” 2009, nr 10, s. 52–63.
88. Павловская О.А., *Моральный фактор в жизни человека и общества: исторические уроки и современные проблемы*, Минск 2014, Беларуская навука.

89. Парников М.А., Причепий Е.Н., Кизима В.В., *Материалистическая диалектика. Закон единства противоположностей*, Киев 1991, Издательство Наукова думка.
90. Первов А.В., *Ситуационный анализ в сетевых войнах на основе рефлексивного подхода*, „Вестник академии военных наук” 2009, nr 2, s. 85–88.
91. Плехов А.М., *Словарь военных терминов*, Москва 1988, Воениздат.
92. Подберезкин А.И., Соколенко В.Г., Цырендоржиев С.Р., *Современная международная обстановка: цивилизации, идеологии, элиты*, Москва 2015, Центр военно-политических исследований МГИМО МИД России.
93. Попов М.В., *Сущность законов вооружённой борьбы*, Москва 1964, Воениздат.
94. Рахимов О.А., *Потенциал духовный*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков – «Прогресс»*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, Воениздат, s. 543–544.
95. Розенталь М.М., *Марксистский диалектический метод*, Москва 1952, Политиздат.
96. Родин В.А., Ефремов О.Ю., *Духовные основы воинского воспитания*, „Военная мысль” 2003, nr 8, s. 26–30.
97. Рыбкин Е.И., *Диалектика в военном деле*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 3: *Гражданская война в США – Йокота*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1977, Воениздат, s. 170–173.
98. Рябчук В.Д., Ничипор В.И., *О роли и месте прогнозирования и предвидения в системе планирования операции и общевойскового боя*, „Военная мысль” 2007, nr 10, s. 61–67.
99. Рябчук В.Д., Ничипор В.И., *Философия войны и теория управления современным противоборством*, „Военная мысль” 2007, nr 8, s. 65–73.
100. Рябчук В.Д., *Проблемы военной науки и военного прогнозирования в условиях интеллектуально-информационного противоборства*, „Военная мысль” 2008, nr 5, s. 67–76.
101. Свечин А., *Стратегия*, Москва 1927, Военный вестник.
102. Сердюков А.Э., *Военный энциклопедический словарь*, Москва 2007, Воениздат.
103. Серебрянников В.В., *О понятии «война»*, „Военная мысль” 2004, nr 10, s. 61–65.
104. Сингаевский Б.Ф., *Что же такое военная наука?*, „Военная мысль” 1993, nr 9, s. 29–32.
105. Смолян Г.Л., *Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений*, „Труды Института системного анализа РАН” 2013, nr 63, s. 54–61.
106. Соколов В.С., *Закон как категория марксистской диалектики*, w: *Вопросы диалектического материализма. Элементы диалектики*, Москва 1960, Академия наук СССР, s. 3–30.
107. Соколовский В.Д., *Военная стратегия*, Москва 1963, Воениздат.

108. Солнышков Ю.С., *Предвидение в военном деле*, w: *Военная энциклопедия*, t. 6: *Огарков–Прогресс*, С.Б. Иванов (red.), Москва 2002, Воениздат, s. 576.
109. Сулакшин С.С., *Когнитивное оружие – новое поколение информационного оружия*, „Вестник Академии военных наук” 2014, nr 1, s. 57–66.
110. Тараканов К.В., *Математика и вооружённая борьба*, Москва 1974, Воениздат.
111. Трифоненков П.И., *Об основных законах хода и исхода современной войны*, Москва 1962, Воениздат.
112. Тюшкевич С.А., Круглов В.В., *Военная наука: размышления о её содержании и развитии*, „Военная мысль” 2010, nr 10, s. 63–68.
113. Тюшкевич С.А., *Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования*, Москва 2002, Книга и бизнес.
114. Тюшкевич С.А., *Законы и обычаи войны*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 2: *Вавилон – Гражданская война в Северной Америке*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1976, Воениздат, s. 375–378.
115. Тюшкевич С.А., *Потенциал*, w: *Советская военная энциклопедия*, t. 6: *Объекты военные – Радиокompас*, Н.В. Огарков (red.), Москва 1978, Воениздат, s. 473.
116. Тюшкевич С.А., Сушко Н.Я., Дзюба Я.С., *Марксизм-ленинизм о войне и армии*, Москва 1968, Воениздат.
117. Харин Ю.А., *Что составляет основу закона отрицания отрицания?*, w: *Диалектика отрицания отрицания*, А.М. Голубев (red.), Москва 1983, Политиздат, s. 173–183.
118. Чельшев Е., Даниленко И., *Хранитель огня Победы. Историк и философ Степан Андреевич Тюшкевич отмечает шестидесятилетие научной деятельности*, „Военно-промышленный курьер” 2014, nr 31, s. 12.
119. Чередниченко М., *Маршал Советского Союза Василий Соколовский*, w: *Полководцы и военачальники Великой Отечественной*, wyd. 1, Москва 1971, Молодая гвардия, s. 331–372.
120. Чернавин В.Н., *Военно-морской словарь*, Москва 1990, Воениздат.
121. Чиркин В.В., *Кибермощь как элемент военной мощи государства*, „Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки” 2012, nr 7, s. 56–61.
122. Чиркин В.В., *Сущность и структура военной мощи государства*, „Геополитика и безопасность” 2012, nr 1, s. 42–48.
123. Чуев Ю.В., Михайлов Ю.Б., *Прогнозирование в военном деле*, Москва 1975, Воениздат.
124. Шаваев А.Х., *Военная мощь государства и её взаимосвязь с политикой*, „Военная мысль” 2010, nr 3, s. 58–71.
125. Шапошников Б.М., *Мозг армии*, t. 3, Москва–Ленинград 1929, Воениздат.
126. Шептулин А.П., *Диалектический метод познания*, Москва 1983, Политиздат.

127. Шептулин А.П., *Марксистско-ленинская диалектика. Книга 1. Материалистическая диалектика как научная система*, Москва 1983, Издательство Московского университета.
128. Шкадов И.Н., *Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь*, т. 2: *Любов–Яцук*, Москва 1988, Воениздат.
129. Яанов А.Л., *Русская идея. От Николая I до Путина. Книга 3 (1990–2000)*, Москва 2015, Новый хронограф.

Abstrakt

Artykuł dotyczy materializmu dialektycznego, który nadal pełni funkcję uniwersalnego paradygmatu stosowanego w rosyjskiej nauce wojskowej. Jego prawa i kategorie tworzą zbiór uniwersalnych prawideł, ram i zasad, za których pomocą konstruuje się obraz wojny, pokoju i polityki w świadomości elit wojskowych, decyzyjnych oraz społeczeństwa rosyjskiego. Materializm dialektyczny pełni funkcję światopoglądową, gnoseologiczną (teoretyczno-poznawczą) i metodologiczną. Te funkcje przejawiają się w przekonaniu o istnieniu absolutnie uniwersalnych i niepodważalnych praw kierujących przyrodą, społeczeństwami i historią. Prawa, o których mowa, znajdują zastosowanie w badaniach dotyczących wojny i pokoju. Po upadku komunizmu „naukowy światopogląd marksistowsko-leninowski” zastąpiono „naukowym światopoglądem geopolitycznym”, podnosząc go do rangi doktryny polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. To oznacza, że w rosyjskim ujęciu, wraz z upadkiem komunizmu, funkcję siły napędowej polityki państw w stosunkach międzynarodowych przestała pełnić walka klas. Została ona zamieniona na geopolityczną konfrontację między cywilizacjami i tworzącymi je państwami. W tym kontekście, w świadomości rosyjskich elit wojskowych i decyzyjnych, polityka staje się permanentną walką o władzę i zasoby, a wojna i pokój to różne fazy tego samego procesu. Wojna jest postrzegana jako zjawisko społeczno-historyczne, które podlega obiektywnym prawom i współzależnościom formułowanym na podstawie kategorii materializmu dialektycznego – nauki badającej obiektywną, czyli materialną, rzeczywistość. Ujawnienie, zdefiniowanie i opisanie tych obiektywnych praw i współzależności jest głównym zadaniem rosyjskiej nauki wojskowej. Pełnią one bowiem rolę wskazówek, których uwzględnienie eliminuje lub przynajmniej ogranicza możliwość popełnienia błędu, co umożliwia odniesienie zwycięstwa w ewentualnej wojnie. Prawa i prawidłowości wojny mają charakter strukturalny i hierarchiczny. Dzielią się na prawa ogólne, szczególne i jednostkowe. To powoduje, że potencjalny przeciwnik jest postrzegany jako system lub struktura złożona ze współzależnych od siebie materialnych i duchowych czynników rozumianych jako potęga ogólna, która stanowi sumę potencjałów od-

zwierciedlających najważniejsze dziedziny życia państwa i społeczeństwa. Paleta metod walki, środków i działań dobieranych w celu zniszczenia nieprzyjaciela jest ściśle uzależniona od tych potencjałów.

Słowa kluczowe: materializm dialektyczny, geopolityka, marksizm, rosyjska nauka wojskowa, wojna hybrydowa.